

RIMSKE CESTE IZMEĐU JADERA, BURNUMA I SALONE

ŽELJKO MILETIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904(497.13)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1993-10-15
Received

Autor restituira rimsku cestovnu mrežu na prostoru između Jadera i Salone, na temelju analize topografsko-hodoloških podataka i zemljopisno-itinerarskih razmatranja. Odbacuju se nedovoljno argumentirani prijedlozi i određuje se točan smještaj pojedinih putnih postaja, a donosi se točniji opis putova koje su stariji autori sažeto i parcijalno opisivali.

Zbog siromaštva arheoloških podataka nesigurno je odrediti smještaj većine rimskih naselja duž ceste *Senia - Burnum*, nakon Gackog polja (*Avendo* i *Arupium*). Mjesto Kvarte predaleko je da bi kod njega tražili *Epidotium*. U Ličkom polju cesta se račva, pa se za *Ancus* predlaže ubikacija u Vrebac ili Ribnik. *Ausancalio* je bio na prostoru Sv. Rok - Lovinac. Na temelju međašnih natpisa, Ptolemejevih i itinerarskih podataka osnažuje se starija teza da se *Sidrona* nalazi na Gradini u Medviđi. Postaja *Clambetae* se ne može tražiti na Cvijinoj gradini u Kruševu.

Iz Jadera cesta ide preko Babinduba, nedaleko od lokaliteta Crkvina - Galovac, južno od Crkve Sv. Luke kod Škabrnje, preko Nadina (*Nedinum*), Podgrađa (*Asseria*) i Alverije do Burnuma. Krku (*Titius fl.*) prelazi kod Bobodola, nastavlja do Promone (tj. između sela Tepljuh, Miočić i Biočić), uz Kadinu glavu (logor pomoćnih jedinica), prelazi Čikolu kod srušenog Vezovića mosta i ulazi u *municipium Magnum* (Balina glavica). Dolinom potoka Vrbe stiže do Gornjeg Muća (*Andetrium*) i Klisa, spuštajući se u Salonu s tri kraka. Prvi je niz Klis Kosu i desnom obalom Jadera (*Salon fl.*), drugi niz Bili Brig, a treći preko Žižića, Donjih Rupotina i Manastririna do episkopalnog centra.

Cesta od Aserije do Skardone ide preko rimskog naselja u Piramatovcima. Važan rimski put ide do Varvarije, preko Smrdelja, i prelazeći Krku na Roškom slapu produžuje do Promone.

Cesta iz Tabule Peutingeriane Jader - Skardona - Salona položena je dugom sinklinalom preko Stabnja (*Blandona*) do Kašića. Nesigurna je dionica do Skardone, gdje je prijelaz preko Krke. Cesta se penje uz Milkovića dragu, prolazi kroz selo Gradina, zaobilazi Rider sa zapada i ulazi u Grebašticu (*Ad*

Pretorum). Preko neistraženog Hilejskog poluotoka dvije su nesigurne dionice, jedna smjerom istočno od gradine Kremik kroz Stupin do Vrsina, spajajući se s drugom preko sela Široke. Od Vrsina rimski put, rekonstruirana prapovijesna prometnica, ide kroz Seget Donji, Trogir, Resnik (*Siculi*) i uz kaštelansku obalu do Salone. Pitanja glede ove trase razmatraju se u kontekstu limitacije agera kolonije i izgradnje zapadne salonitanske nekropole (s tzv. "murazzom").

Cesta iz Antoninova itinerarija od Jadera do Salone ide preko Arauzone (Velika Mrdakovica ili Gradina iznad Dragišića), s mogućnošću višestrukog prijelaza ušća Krke. Dalje je položena uz gradinu Sv. Ivan kod Vrpolja, preko sela Boraja, Ljubitovica i Seget Gornji stiže do Trogira.

Duž komunikacije koja iz Sikula i Tragurija vodi do Magnuma, negdje oko Unešića odredili smo smještaj kasnoantičkog naselja *Tabia* (Anonim Ravenjanin). O njemu svjedoči toponim iz 15. st. *Tubnium* (položaj u iščezlom selu Koseviću). S obale u unutrašnjost vodi i rimska cesta iz Grebaštica, pored Ridera, kroz selo Žitnić do Promone. Iz nje putovi vode u selo Kijevo, odnosno do gradine iznad Topolja (*Curcum*?).

Opisuju se i drugi vicinalni putovi.

Rješenje problema ubikacije Sidrone i Hadre nužno je da bismo mogli pristupiti restituciji rimske cestovne mreže na širem prostoru između Iadera i Salone namećući nam potrebu da se osvrnemo na podatke iz Ptolemejeve *Geografije*.¹

Geneza tog izvora, u stanju kakvom ga danas poznajemo, nije nam potpuno jasna. M. Kozličić podsjeća nas da Ptolemej, osim teorijskih astronomsko-geografskih spoznaja prethodnika ukomponiranih s vlastitim opažanjima, koristi i sasvim praktične podatke putnika i pomoraca i primjenjuje ih na svoj originalni sustav. Rezultat takve kompilacije neizbježno su pojedine pogreške nastale kompromisnim usklađivanjem raznolike građe iz izvora različite kvalitete kao i nesavršenosti mjernih instrumenata i opažanja. Ptolemejevo djelo poznajemo iz nekoliko prijepisa njegova originala ili na temelju materijala nastalog interpretacijom podataka iz *Geografije* te je evidentno da su u tom procesu nastali otkloni i pogreške. Stoga se najbolji rezultati u analizi tog djela postižu interpretacijom općeg sustava kartografiranja uz puno uvažavanje i usklađivanje s dostupnim arheološkim činjenicama. One nam pomažu uočiti i neutralizirati pogreške i nedosljednosti *Geografije* bez obzira na njihovo podrijetlo.

¹ Ona je u novije vrijeme bila predmet proučavanja za naš istočnojadranski prostor. M. S u i ć, "KOYΠKOYM (Ptol. II 16, 6)", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje: *Radovi FfZd*), 6 (3), 1964/65-1966/67, Zadar, 1969, str. 37 i d.; S. Č a Ć e, "Položaj rijeke Telavija i pitanje jupodskog primorja", *Radovi FfZd*, 27 (14), 1987/88, Zadar, 1988, str. 65-92; I s t i, "Blandona i susjedna središta. Prilog antičkoj topografiji biogradskog područja", *Biogradski zbornik*, 1, 1990, str. 197-212; M. K o z l i ĉ i ć, "Ptolomejevo viđenje istočne obale Jadrana", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: *VAHD*), 74, Split, 1980, str. 103-188; I s t i, "Ušće rijeke Tedanija (Ptol. II 16, 2)", *Senjski zbornik*, 9, 1982, str. 15-32; I s t i, *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja*, Zagreb, Latina et Graeca, 1990; I s t i, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split, Književni krug, 1990, str. 289 i d.

U popisu zemljopisnih točaka na liburnskoj obali (2, 16, 2)² potpuno je jasan koncept kojim se Ptolemej služi; naime on nabroja redom naselja i ušća rijeka na koja se nailazi pri plovidbi od ušća rijeke Raše do Skardone. Izvanredno važno je Kozličićevo dokazivanje o smjeru pružanja Jadranskog mora prema antičkom shvaćanju.³ Autor zaključuje da je kod Ptolemeja Jonijski zaljev vrlo "nagnut", tj. da su osobito sjeverni i srednji dijelovi Jadrana deformirani na smjer NWW-SEE (približno 300°-120°) pa čak i W-E. Odatle proizlaze Ptolemejevi podaci o zemljopisnim dužinama naselja i ušća rijeka na istočnojadranskoj obali. Kako je generalni pravac plovidbe iz Italije prema Otrantskim vratima, prema Ptolemeju, NWW-SEE, tako on za svaku sljedeću točku u popisu 2, 16, 2 daje nešto veću zemljopisnu dužinu, tj. pomiče je prema istoku u odnosu na prethodnu. Pritom Ptolemej ne vodi računa o specifičnom izgledu današnje sjeverne Dalmacije, pa se dogodilo da u *Geografiji* Enona i Jader imaju veće širine (istočnije su) od prethodnika na listi Vegije, Argirunta i Korinija (manje su zemljopisne dužine). Ptolemejeva pogreška potpuno je shvatljiva i nije imanentna cjelokupnom djelu, već je ugrađena od slučaja do slučaja.

Ptolemej je i u daljnjem nabrojanju točaka dosljedan istom poimanju pružanja obale. Nakon kolonije Jader navodi ušće rijeke Titija (za koje se u antici mislilo da nije uzvodno od Skradina, već u kanalu Sv. Ante koji spaja Šibenski zaljev s otvorenim morem)⁴ kroz koje se uplovljava do Skardone. Iz istog razloga kao u prethodnom primjeru Skardona ima znatno veću zemljopisnu širinu od ušća Titija, od kojeg je priličan broj milja udaljena, pa je Ptolemej automatski stavlja znatno više SEE. U stvarnosti, nakon prolaska kanala Sv. Ante plovi se uzvodno najprije sjeverozapadno, pa sjeveroistočno do Skardone, koja zaista ima malo veću zemljopisnu širinu u odnosu na ušće Titija, ali se radi o neznatnoj veličini, predimenzioniranoj u *Geografiji*.

U daljnjem nabrojanju (lista 2, 16, 3) točaka uz "dalmatinsku" obalu (Sikuli, Salona, Epetij, Pituntij...), koja je ipak linearnija, i međusobni odnos zemljopisnih dužina odlično je postavljen.

U zaključku svog djela Kozličić navodi da je određivanje zemljopisne dužine u antici povezano s brojnim teškoćama i vrlo netočnim apsolutnim vrijednostima (relativne su, ipak, znatno usklađenije).⁵ Naprotiv, metodologija i mogućnost izračunavanja zemljopisnih širina u antici je bila znatno razrađenija, s pogreškom reda desetak minuta.⁶

Tako je na listi 2, 16, 2 odnos zemljopisnih širina među kartiranim točkama korektan. Izuzetak su prva tri navedena naselja s ušćem rijeke Eneja -

² Osim radova iz bilj. 1 za listu 2, 16, 2 vidi osobito L. J e l i ć, "Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 9/1898, Sarajevo, 1899, str. 540 i d.; I s t i, "Das älteste kartographische Denkmal über die römische Provinz Dalmatien", *WMBH*, 7, Wien, 1900, str. 190 i d.; A. C e r m a n o v i ć - K u z m a n o v i ć, *Jugoslavenske zemlje na Ptolemejevoj karti*, Monumenta cartographica Jugoslaviae, I, Beograd, 1975, str. 11 i d.

³ M. K o z l i č i ć, *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja*, Zagreb, 1990, str. 53 i d.

⁴ I s t i, nav. dj., str. 106 i d.

⁵ I s t i, nav. dj., str. 135.

⁶ I s t i, nav. dj., str. 135.

Albona, Flanona i Tarsatika. Ponovimo da je cijela istočna jadranska obala shvaćena kao približno ravna linija pružena gotovo u smjeru W-E, pa je svaka naredna točka u slijedu od Tršćanskog zaljeva prema Otrantskim vratima, prema Ptolemeju, trebala imati manju zemljopisnu širinu. Međutim "liburnski" dio poluotoka Istre upravo je okomito orijentiran na taj smjer, što nije potpuno uzeto u obzir. Zato *Geografija* donosi najmanju širinu za Tarsatiku s ušćem Eneja, pa za Flanonu i za Albonu, a trebalo je biti upravo obrnuto. Vidimo kako je došlo do spomenutih poremećaja zemljopisnih širina i dužina, bjelodana je prilična preciznost određivanja širina, a potpuno nam je jasan način određivanja dužina.

Neobično je stoga, da ušće rijeke Tedanij, u Ptolemeja kartirano između Lopsike i Ortope, M. Kozličić povezuje uz rijeku Zrmanju.⁷ Autor svoja razmišljanja temelji na tezi da je Ptolemej za kartiranje te točke koristio podatke iz starije historiografske tradicije. Čini nam se, u svjetlu historijsko-arheološkog pojašnjenja u radu S. Čače,⁸ da možemo odbaciti to zanimljivo ali na zamršeni način dokazivano povezivanje Zrmanje s Tedanijem. *Tedanii fluvii ostia* (Ptol. 2, 16, 2) ušće je kratkog ali snažnog toka rijeke Žrnovnice, južno od Svetog Jurja (antičke Lopsike). Već su se K. Patsch i L. Jelić opredijelili za tu mogućnost, povezujući Žrnovnicu s kraškim rijekama u Japodiji,⁹ a ove je opet D. Rendić-Miočević izjednačio s Katarbates potamos.¹⁰

Iz uvodnog ekskursa vidimo solidnost podataka o koordinatama točaka na liburnskoj obali. Uz pomoć reperične točke, tj. one kojoj je Ptolemej na licu mjesta izmjerio širinu i dužinu, što je vidljivo iz liste 8, 5 kao i iz zasebnog simbola na kartama, u ovom slučaju to je Jader, dobili smo pojednostavljenu ali i pouzdanu sliku rasporeda naselja.

Kakvo je stanje u unurašnjosti Liburnije? Za kartiranje gradova u kopnenoj Liburniji (2, 16, 6) Ptolemej koristi astronomski određenu poziciju Sidrone, koordiniranu u prostoru s najbližim reperima Salonom i Jaderom. Položaj ostalih naselja uvjetovan je odnosom prema pripadajućem reperu - Sidroni. Treba naglasiti da se ne smiju uspoređivati vrijednosti koordinata iz dvije liste naselja (2, 16, 2 i 2, 16, 6), jer ih Ptolemej tretira kao zatvorene skupove, te odnos svake od pojedinih točaka te dvije cjeline nije uspostavljen direktno, već indirektno, usklađivanjem vrijednosti repera (Jader, Sidrona, Salona) i odnosom prema pružanju obalne linije. Devijacija obalne linije i sustav repera doveli su do situacije prilikom "sučeljavanja" naselja na karti, da direktna usporedba z. širina npr. Burnuma (2, 16, 6) i Argirunta (2, 16, 2) na prvi pogled izgleda besmislena i netočna. Tek usporedbom s koordinatama repera vlastite grupe moguće je stvoriti viziju o odnosima s točkama iz različitih lista.

⁷ I s t i, nav. dj., str. 86 i d.; I s t i, "Ušće rijeke Tedanija (Ptol. II 16, 2)", *Senjski zbornik*, 9, 1982, str. 15 i d.

⁸ S. Č a č e, "Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja", *Radovi FfZd*, 27 (14), 1987/88, Zadar, 1988, str. 65 i d.

⁹ K. P a t s c h, *Lika u rimsko doba*, (prijevod izvornika: *Die Lika in römischer Zeit*, Wien, 1900), Gospić, 1990, str. 32; L. J e l i ć, "Das älteste...", *WMBH*, Wien, 1900, str. 191 i sl. 1.

¹⁰ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, "Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba, II. Pseudo-Skilakov Κεταρβατης ποταμός i južna granica Liburnije", *Iliri i antički svijet*, Split, 1983, str. 123 i d.

Vidimo da je na listi 2, 16, 6 riječ o najmanje dvije izdvojene grupe gradova u "kopnenom dijelu Liburnije". U jednoj su naselja iz Japodije (*Tediastion, Arrukia, Ardotion, Ausankalej* i vjerojatno zagonenti *Silupi*), u drugoj iz "klasične" Liburnije na prostoru današnje sjeverne Dalmacije (*Kurkum, Varvaria, Hadra, Arauzona, Assesia, Burnum, Xsidroma, Blanona, Ouporum* i *Nedinum*). Preostao je još *Salvia*, koji možemo poistovjetiti s *municipium Salvium* (na mjestu današnjeg sela Halapića).¹¹ Zemljopisna širina precizno mu je određena, ali podatak o dužini sigurno je netočan. Do krivog podatka došlo je iz višestrukih razloga. Za *Salvij*, duboko u delmatskoj unutrašnjosti, z. širina izračunata je na temelju poznavanja udaljenosti od jedine astronomski precizno utvrđene točke-repera u njegovoj grupi, a to je Sidrona. Kako je Ptolemej "zarotirao" Jadran za oko 45° i polgao ga gotovo u smjeru W-E, tako je i *Salvij* kartiranjem zarotirao oko Sidrone (od koje je mnogo istočnije) i zadržavajući pravu vrijednost z. širine pomaknuo se znatno zapadnije, dobivši izrazito manje vrijednosti zemljopisnih dužina nego što ih Halapić zaista ima. Nepreciznost metode kojom je u antici određivana zemljopisna dužina u ovom slučaju potencirana je velikom udaljenošću *Salvija* od Sidrone (oko 80 km zračne linije) i prostornom izoliranosti od nekog drugog grada s liste 2, 16, 6 s kojim bi se njegov smještaj mogao komparirati.

Drugi razlog nepreciznosti otkrivamo u vatikanskoj Ptolemejevoj V. karti *Urbinas* 82.¹² Na marginama kopist je ucrtao zemljopisne širine i dužine, a prema njima pomoćne linije na koje je nanizao simbole gradova i drugo znakovlje. Koristeći netočan podatak o zemljopisnoj dužini (možda iz druge ruke) *Salvij* je duž pomoćne linije otklizao još zapadnije.

Ptolemej, podrazumijevajući provinciju Dalmaciju, nju naziva Ilirikom (što je jasno iz 2, 16, 1 i 2, 16, 5 i iz V. karte), koji dijeli na dva zemljopisna dijela - Liburniju i Dalmaciju. Kad objašnjava razmještaj naroda unutar tih cjelina, u grupu s Liburnima, da bi pojednostavio prostorni raspored zajednica, stavlja i Japode, Hileje, Buline, Mezeje, Deriope, Dere, Dindare, Dicione i Keraune. Grupiranje je služilo prvenstveno da bi čitatelji Ptolemejeva djela lakše vizualizirali međusobne odnose, i čini se da nije imalo političkog značenja.¹³ Istom cilju služilo je

¹¹ I. B o j a n o v s k i, "Pelva i *Salviae* - prilog antičkoj topografiji rimske provincije Dalmacije", *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb, 1970, str. 503 i d., osobito str. 514.

¹² Kopija V. karte rukopisa *Urbinas* 82 reproducirana je u I. J e l i ć, nav. dj., tab. VII.

¹³ Pojava samog pojma Liburnija ipak je odraz njezina specifičnog položaja unutar provincije Dalmacije, o kojem višestruko svjedoče antička pisana i arheološka vrela i koji kulminira stvaranjem prokuratorске provincije Liburnije oko 184/85. g. Precizna revizija natpisa *CIL III 1919=8513=12813= Dessau 2770* u redakciji J. Medinija navodi nas na pomisao o postojanju kratkotrajne političke tvorevine. Usp. J. M e d i n i, "Provincia Liburnia", *Diadora*, 9, Zadar, 1980, str. 363 i d. Pri tome stoje opaske I. M a r g e t i ć a ("Noviji pogledi na stariju povijest Vinodola, Krka i Senja", *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 9, Rijeka, 1988, str. 5 i d.), da stvaranje prokuratorске provincije Liburnije treba gledati odvojeno od događaja u vezi s provalom Kvada i Markomana koji su se zbili gotovo desetljeće ranije. Ta prilično velika vremenska distanca ukazuje da u njezinu nastajanju vojnički moment nije imao veliku ulogu, pogotovo što su prokuratorске provincije u pravilu *inermes*. Kad su u prokuratorске provincije Reciju i Norik 171/72. g. instalirane II. i III. italska legija, one su uzdignute do carskih provincija pretorskog ranga. U okviru jedne dugoročnije strateške zamisli - formiranja obrambenog pojasa oko Italije duž Alpa, tj. u Reciju, Noriku, Panoniji i liburnskom dijelu Dalmacije, eventualno bi se moglo razmišljati o razlozima za stvaranje

uproščavanje izgleda provincija, granice kojih se određuju pojednostavljeno, svodeći ih na geometrizirane oblike. Prostorno geometriziranje možda pruža odgovor na pitanje zbog čega je municipij Salvij uvršten u grupu gradova iz liburnske sfere, jer ga je realnije očekivati na listi 2, 16, 7 gradova u kopcnom dijelu Dalmacije.¹⁴

Da je Ptolemej zaista razmišljao na ovakav način vidljivo je na primjeru grupe japodskih gradova. Njihove zemljopisne širine dosta dobro su određene, a zemljopisne dužine iz istog razloga kao kod Halapića (*Salvia - municipium Salvium*) znatno su umanjene, tj. pripisan im je zapadniji smještaj negoli očekivani. Greške kopista pri određivanju dužina vidljive su u primjeru Nedina i drugih gradova, koji su zadržavajući primjerene z. širine po pomoćnim linijama otklivali na istok ili zapad.

O problemu ubikacije Ptolemejove Sidrone

Zabunu oko smještaja Sidrone, Klambeta i Hadre izazvalo je pogrešno tumačenje navoda iz Tabule Peutingeriane o cesti iz Senije, preko Japodije do Burnuma u Liburniji. Na njoj putne postaje ovako su označene:

Senia XX - Auendone X - Arypio X - Epidotio XVI - Ancus XVI - Ausancalione XVI - Clambetis XIII - Ab Hadre Burno milia XIII - Burno.

Iako je Patsch povodom nalaza terminacijskog natpisa "*inter Sidrinos et Asseriates*"¹⁵ Sidronu pravilno smjestio u Medvidu, na Gradinu, što je kasnije slijedila nekolicina autora,¹⁶ veću popularnost u novije vrijeme stekao je prijedlog

zasebne provincije Liburnije, a sama provala Kvada i Markomana sigurno nije poticaj za taj čin. J. Š a š e l, "Emona", *RE*, Supplementband XI, 1968, str. 574-575, dokazao je da je Emona već ranije, za Hadrijana, priključena Italiji.

Drugi moment koji je J. Medini odlično uočio i naglasio ključan je u nastajanju provincije Liburnije, a to je Komodova politika sužavanja ovlasti i značaja Senata i senatorskog reda. L. Artorije Kast bio je *dux legionum*, titula koja je za vitezove uobičajena tek od S. Severa. Začuđuje *ius gladii* koji on, kao prezidijalni prokurator, posjeduje, što je privilegija namjесnika senatorskog reda, tj. pretorskog i konzularnog raanga. U svjetlu Komodova apsolutističkog djelovanja možemo razumijeti tu činjenicu; naprotiv, čini nam se teško to pravo vezati uz neke druge prokuratorске službe i ovlasti, bez obzira na značenje riječi *provincia*. Stoga je razumljiv prestanak postojanja nove tvorevine - provincije Liburnije uskoro iza Komodove smrti.

¹⁴ Glamočko polje autori redom uvrštavaju u klasično delmatsko područje: M. Z a n i n o v i ć, "Ilirsko pleme Delmati", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 4, Sarajevo, 1966, str. 27 i d.; 5, Sarajevo, 1967, str. 5 i d.; Š . B a t o v i ć, "Uvod u željezno doba na našem primorju", *Radovi FFZd*, 18 (8), 1978/79, Zadar, 1979, 23 i d.; A. B e n a c, *Utvrdena ilirska naselja (I). Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blastu, Livanjskom i Glamočkom polju*, Djela ANUBill, knj. LX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo, 1985.

¹⁵ K. P a t s c h, "Sidrona", *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts* (dalje: *JÖAI*), 8, Wien, 1905, Bb. 119-122.

¹⁶ G. A l f ö l d y, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, str. 84; J. J. W i l k e s, *Dalmatia*, London, 1969, str. 216.

da je u Medviđi Hadra.¹⁷ Na Cvijinoj gradini kod Obrovca početkom stoljeća vršena su arheološka istraživanja kojima su otkrivena stambena arhitektura i natpisi, pa je uz ostatke vezano naselje (*vicus* ili sl.) *Clambetae*.¹⁸ To pogrešno adskribiranje temelj je zabune oko smještaja Hadre i Sidrone. One se spominju u navedenom cestovnom pravcu s Tabule, a kako su Klambete neargumentirano povezane uz Cvijinu gradinu u Obrovcu, jedini položaj koji je mogao ući u izbor za smještaj Hadre, udaljene po XIII milja od Klambeta i Burnuma, bila je Gradina u Medviđi. Međutim, negdje između Medvide i Podgrađa, zbog navedenog terminacijskog natpisa, trebalo je još ugurati Sidronu, a u neposrednoj blizini, sudeći prema drugom terminacijskom kamenu, nalazilo se i mjesto *Ansium*.¹⁹

Zasluga je S. Čače da je u novije vrijeme razriješio ovu neobičnu situaciju s velikim brojem rimskih naselja postavljenih na nerazmjerno mali prostor. Čače se ponovo zalaže za varijantu sa Sidronom u Medviđi,²⁰ čemu u prilog ide niz dokaza. Terminacijski natpis između Sidrina i Aserijata (s centrom zajednice u Podgrađu kod Benkovca) nađen je u Bruškoj, pa Sidronu možemo tražiti samo sjevernije, u Medviđi. Vratimo li se na trenutak Ptolemejevoj listi 2, 16, 6 i iščitamo li zemljopisne širine, vidimo da je Sidrona sjevernije od npr. Burnuma i Aserije; Hadra je opet sjevernije od Sidrone, s istom vrijednošću širina kao npr. Salvij. Izvanredno dominantan položaj Gradine u Medviđi možda je razlog da je baš Sidronu Ptolemej izabrao kao reper s astronomski određenim koordinatama. Sidrona, u carsko vrijeme naselje koje sigurno nije bilo među najpropulzivnijim i najdinamičnijim na području Liburnije, u protohistorijskom i ranorepublikanskom dobu igralo je značajniju ulogu upravo zbog prometne važnosti. povoljni smještaj čini je nezaobilaznom točkom na trgovačkom putu prema Lici, pa i Pounju gdje su nađene brojne ostave republikanskog novca.²¹ Tako se i trgovina solju, kojoj dugotrajni prosperitet zahvaljuje Enona, odvijala prema kontinentu preko Sidrone.²² Svakako treba napomenuti da natpis *CIL* III 2846 duovira Q. Cestija Prokula nađen u Medviđi prema tome nije dokaz municipaliteta Hadre već Sidrone. Hadru trebamo

¹⁷ M. S u i ć, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, knj. I, Zadar, 1981, str. 248; J. M e d i n i, "Ordines decurionum Liburniae", *Radovi Ffzd*, 12 (5), 1973/74, Zadar, 1974, str. 42.

¹⁸ A. C o l n a g o - J. K e i l, "Archäologische Untersuchungen in Norddalmatien", *JÖAI*, 8, 1905, Bbl., str. 47 i d.

¹⁹ M. A b r a m i ć - A. C o l n a g o, "Untersuchungen in Norddalmatien", *JÖAI*, 12, Wien, 1909, Bbl., str. 30, terminacijski natpis *...inter Ansilenses et Colrinien(ses)*. Na natpisu *CIL* III 2887 nađenom u Kruševu tkd. se spominje *Ansium*.

²⁰ S. Č a č e je referirao o ovoj temi na znanstvenom skupu u Benkovcu, ali iz nepoznatih razloga rad nije izišao u zborniku. Bit njegova prijedloga sadržana je u natuknicama u S. Č a č e, "Blandona i susjedna središta. Prilog antičkoj topografiji biogradskog područja" (dalje: S. Č a č e, "Blandona..."), *Biogradski zbornik*, 1, 1990, bilj. 25, 26, 29, na str. 203-4. Doc. dr. S. Č a č e zahvaljujem za niz korisnih sugestija i podataka u ovom radu.

²¹ I s t i, "Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. p. n. e.", *Diadora*, 13, Zadar, 1991, str. 60 i karta na str. 72-73. Ostave su u Gračacu, Štikadi, Ličkom Ribniku, Širokoj Kuli, Mazinu, Donjem Uncu, Bosanskoj Krupi i Vrankamenu.

²² Usporedi M. Z a n i n o v i ć, "Sol u antici naše zemlje", *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu*, Posebna izdanja ANU BiH, Knj. XCV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 27, Sarajevo, 1991, str. 255 i d.

Sl. 1. Rimske ceste Senia - Burnum i Iader - Salona.
 Fig. 1. The Roman road Senia - Burnum and Iader - Salona.

tražiti na području srednje Zrmanje,²³ na trasi ceste *Senia - Burnum* iz Tabule. Neutemeljena je i pogrešna pretpostavka da je antičko ime Cvijine gradine *Clambetae* (sl. 1).

Cesta Senia - Burnum iz Tabule Peutingeriane

U Antoninovu itinerariju navodi se cestovni pravac *Ab Aquileia per Liburniam Sisciam*. Odsječak od Senja glasi:

Senia XX - Avendone XVIII - Arupio X - Bivio...²⁴

Na isti prostor odnosi se Ravenjaninova lista IV, 22 u kojoj odsječak s naseljima na području Japoda izgleda ovako:

...Olisa, Tarneum, Abendone, Parupion, Ethetia, Ancus.²⁵

Vidimo da su četiri posljednja naselja s Anonimove liste istovjetna već ranije navedenima s Tabule (*Auendone, Arupio, Epidotio, Ancus*).²⁶

Tabula i Itinerarij donose da je udaljenost od Senije do Avendona XX milja. Cesta je išla preko prijevoja Vratnik (gdje se nalazio mitrej), zatim preko Žute Lokve do Crkvine kod Brloga gdje je bio stari Avendon.²⁷ Tu je bilo raskrižje ceste. Jedan krak, dug 10 tisuća koraka (na koji se odnosi podatak iz Tabule), ide preko Kompolja i Otočca do Velikog i Malog Vitala kod Prozora. Drugi krak ceste (Antoninov) išao je 8 milja dužim pravcem preko Klanca i Škara, ponovo do Arupija. Devet milja južno od Arupija bio je *Epidotio* (kod Ravenjanina, IV, 22 *Ethetia*). Na jednakoj udaljenosti Antonin navodi postaju Bivij, što nije pogreška, već je očito da je na nepoznatom mjestu odmah nakon Arupija, a još uvijek unutar Gackog polja, bilo raskrižje ceste, odakle se put s Tabule produžavao na jug preko sedla Janjče. Naprotiv Bivij nepoznatog smještaja treba tražiti približno istočno od Gackog polja, zbog općeg smjera ceste prema Sisciji. Nekakve skromne indicije pruža nam nalaz rimskih žarnih grobova u Crnoj Vlasti.²⁸ Produžimo li preko tog sela, hipotetični pravac ceste na istok preko jedinog prirodno prohodnog pravca s južne strane Plitvičkih jezera i duž sjevernih obronaka neprohodne planine Plješivice, u Ličkom Petrovom Selu naići ćemo na tragove rimske ceste.²⁹ Još 4 km dalje njen je produžetak u selu Izačići.³⁰ Postojeća koruptela u Itinerariju velika

²³ S. Č a č e, "Blandona...", bilj. 26.

²⁴ Korišteno je izdanje *Itinerarium Antonini et Hierosolymitanum*, Berlin, 1848 (ed. G. P a r t h e y - M. P i n d e r).

²⁵ Korišteno je izdanje *Ravennatis anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*, Berlin, 1860 (ed. M. P i n d e r - G. P a r t h e y).

²⁶ Korištena je reprodukcija Tabule P. u *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, Beograd, 1975 (priredio P. Š k r i v a n i ć).

²⁷ Usp. *CIL* III, tab. III; K. P a t s c h, *Lika u rimsko doba* (dalje: K. P a t s c h, *Lika...*), Gospić, 1990, str. 36, 84 i d.

²⁸ I s t i, nav. dj., str. 84.

²⁹ E. P a š a l i ć, *Antička naselja i komunikacije u BiH*, Sarajevo, 1960, str. 15.

³⁰ B. R a u n i g, "Tragovi puteva i komunikacija u praistoriji i antici na regiji Pounja", *Materijali SADJ*, 17, Peć, 1978, str. 107.

je zapreka hodološkim istraživanjima kojima će se odrediti točna trasa ceste prema Sisciji (sl. 1).

Od Arupija generalni pravac ceste iz Tabule određen je u smjeru Perušića. K. Patsch drži da se X milja udaljeni Epidotij nalazi na prostoru Kvarta, u kojima su otkrivene poznate rimske kamene mjere.³¹ Kvarte su, međutim, od Vitala uočljivo dalje nego što Tabula navodi. Bilo bi pogrešno ispravljati milijaciju, osim ako arheološki nalazi, ovdje skromni i nedostatni, ne pokažu drugačije, te mislimo da je Epidotij bio bliže Vitalu. Poznato je da se naša cesta u Ličkom polju, negdje oko Perušića, račva na istočni (tragovi ceste i odlomak miljokaza u Kuli, tragovi ceste kod sela Vrebac)³² i zapadni (tragovi ceste i miljokaz *CIL* III 10052 u Medaku) krak.³³ Od Arupija, preko Epidotija do Ankusa ukupno je 26 milja. Posljednjega K. Patsch, zaveden nalazima iz rimskog perioda, traži u Kuli, što je u odnosu na podatak iz Tabule prekratko za najmanje 8 milja. Ako spekuliramo udaljenostima, čine nam se prihvatljivije ubikacije ili u Vrebac na istočnom ili u Ribnik na zapadnom kraku ceste. Osim rimskodobnih nalaza gotovo jedini bitan argument u prilog hipotezi je udaljenost do Burnuma. Do njega je, od Ankusa, preko Auzankalija, Klambeta i Hadre 57 milja (oko 85 km), kako nas informira izvornik. Ubiciramo li Ankus u Kulu, najkraćim pravcem do Burnuma nedostaje upravo 8 milja.

Od Ankusa do Auzankalija 15 je milja i gotovo jedina lokacija na kojoj ga možemo tražiti prostor je Sv. Rok - Lovinac, do kojeg stižemo cestama iz Ribnika preko Medaka i iz Vrebca preko Mogorića i Ploča. U prilog ovom izboru ide blizina izvora Ričice, plodno polje koje se pruža prema Štikadi, nalazi rimskog novca i natpisa. Pretpostavku ne obesnažuje ni natpis iz Lovinca *CIL* III 2992 s pogrešno pročitanim *municipium Ausancalium*, što je Patschovom revizijom odbačeno.³⁴ Mislimo da putnu postaju Auzankalij treba tražiti negdje oko Sv. Roka ili Lovinca, u komunikacijskim vratima iz Liburnije u Ličko polje i dalje na sjever (slika 1).

Prilikom određivanja trase ceste iz Tabule od Auzankalija do Burnuma opet je prepreka gotovo potpuni nedostatak arheoloških nalaza rimskog perioda. Zbog geografskih osobitosti ovog prostora - lanca jugoistočnog Velebita sa surovim, krševitim i teško prohodnim masivima Velikog i Malog Golića, Tulovih greda, Čelavca, Crnopca i Tremzine, kao i kanjonskog tijeka rijeke Zrmanje s rijetkim povoljnim prijelazima (Mokro polje, Ervenik, Kaštel Žegarski i Obrovac)³⁵ - preostaju nam dvije prihvatljive varijante.

Prva je vezana uz rimsku cestu koju možemo pratiti preko Malog Halana, Potpraga, kraške zaravni Splitvine, Bravara, Obrovca, Bilišana, a zatim vjerojatno ravnom linijom preko Žegara do lokaliteta Šupljaja. Napomenimo da je postojeća cesta preko M. Halana nastala prvih desetljeća prošlog stoljeća, nakon pripojenja Dalmacije Austriji. Blažih je nagiba i s većim zavojima, pa je duža od rimske, koja

³¹ K. Patsch, *Lika...*, str. 67-69.

³² Isti, nav. dj., str. 62-62 i sl. 14; A. Horvat, "O odrazima kulture antike na doba predromanike u Lici", *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb, 1970, bilj. 36 na str. 735.

³³ K. Patsch, *Lika...*, str. 60.

³⁴ Isti, nav. dj., str. 56-57.

³⁵ Na starijim kartografskim prikazima uvijek su prikazana ta četiri prijelaza.

oštro i s velikim strminama siječe velebitski krš.³⁶ Prema drugoj varijanti cesta je od Auzankalija položena do Gračaca i nakon Smiljanovca, Dubokog dola³⁷ i izvora Krupe (uz gradinu Smokovac) prelazila je Zrmanju kod Ervenika, otkuda je u ravnoj liniji produžavala do Ivoševaca.

U prvoj varijanti, služeći se podatkom o XIII milja udaljenosti od Burnuma, Hadru bismo očekivali na lijevoj obali srednjeg toka Zrmanje, oko Žegara. U prilog ili protiv te mogućnosti govore samo argumenti *ex silentio*; naime u tom kraju nisu još registrirani rimski ostaci. Oko Žegara i nešto zapadnijih Bilišana bilježi se samo niz željeznodobnih gradina,³⁸ na kojima bi, eventualno, mogla biti predrimska (i rimska?) Hadra. Vratimo li se podacima o z. širinama kod Ptolemeja, čini se da Hadru treba tražiti sjevernije od Žegara. Osim toga, ako Hadru smjestimo u Žegar, dodatno ograničavamo ager Sidrone, koji se prema jugozapadu pruža najdalje do sela Bruške, tj. do granice s Aserijatima.³⁹ Na jugu je vrlo skučen prema Alveritima, čija zajednica je vjerojatno u statusu *civitas peregrinorum*;⁴⁰ na zapadu sidrinski teritorij graniči s onim Korinjana. Iako smo o razgraničenju Korinjana i Nedita upoznati iz niza terminacijskih natpisa na sekundarnim položajima (Crkva Sv. Mihovila u Popoviću,⁴¹ zid jedne kuće u Pridrugi,⁴² Crkva Sv. Martina u Novigradu,⁴³ po svojoj prilici i natpis iz kuće Jokić sjeverno od Popovića,⁴⁴ kao i jedan iz Franjevačkog samostana u Karinu⁴⁵), čini se dosta jasno da ih granična linija dijeli duž poteza Pridruga - Karin - Popović.⁴⁶ Sjeverni susjed Korinjana je *Ansiom*, kako saznajemo komparacijom terminacijskog natpisa nađenog u podnožju Ivanove glavice⁴⁷ s natpisom *CIL* III 2887. Teritorij Korinjana stiješnjen je tako onima Anzija, Nedina i Aserije, pa je morao biti najširi upravo prema Sidroni. Natpis *CIL* III 2846 nađen u Medviđi potvrđuje je municipalnog statusa Sidrone,⁴⁸ uz koji ide odgovarajući teritorij. On je nesumnjivo malen prema zapadu, jugu i jugoistoku, pa je ager municipija Sidrona to morao "nadoknaditi" na sjeveru, prema rijeci Zrmanji obuhvativši Hadru. U tom slučaju Hadra bi imala

³⁶ O trasama rimskih cesta u sjevernoj Dalmaciji općenito v. M. A b r a m i ć - A. C o l n a g o, "Untersuchungen in Norddalmatien", *JÖAI*, 12, Wien, 1909, Bbl. 13 i d.

³⁷ K. P a t s c h, *Lika...*, str. 54, prenosi Sabljarovu vijest o kolotragovima u Dubokom dolu.

³⁸ Karta gradinskih naselja u M. G l a v i č i ć, "Željeznodobna i antička naselja podno Velebita", *Radovi FfZd*, 31 (18), 1991/92, Zadar, 1993, str. 115-117.

³⁹ A. C o l n a g o - J. K e i l, "Römischer Grenzstein bei Bruška", *JÖAI*, 8, Wien, 1905, Bbl. str. 52-5, donosi granični kamen.

⁴⁰ O Alveritima svjedoči *CIL* III 9938, kao i još dva neobjavljena natpisa. Usp. S. Č a č e, "Blandona...", bilj. 27 na str. 204.

⁴¹ *CIL* III 9973.

⁴² *CIL* III 15045.

⁴³ *CIL* III 2883.

⁴⁴ M. A b r a m i ć - A. C o l n a g o, nav. dj., str. 32, br. 3.

⁴⁵ *CIL* III 2882.

⁴⁶ Terminacijske natpise sabrao je na jednom mjestu J. J. W i l k e s, "Boundary stones in Roman Dalmatia. I. The inscriptions", *Arheološki vestnik*, 25, 1974, Ljubljana, 1976, str. 258 i d.

⁴⁷ M. A b r a m i ć - A. C o l n a g o, nav. dj., str. 32, br. 3.

⁴⁸ Nikako se ne radi o municipalitetu Hadre, a pogotovo se ne može odrediti datum postizanja municipaliteta samo na osnovi spomenutog tribusa.

nesamostalni status vicusa ili sl. u okviru sidrinskog agera, a javljanje u izvorima⁴⁹ bio bi prvenstveno rezultat njezina značaja kao putne postaje. Druga mogućnost je da je Hadra autonomna *res publica*, pa bismo je zbog spomenutih teritorijalnih problema trebali potražiti sjevernije od Žegara.

Ako apliciramo 13 milja spomenutih u Tabuli od Hadre (bez obzira na to da li je oko srednjeg toka Zrmanje ili malo sjevernije) trasom ceste prema Auzankaliju, Klambete trebamo tražiti na Velebitu. Na natpisu *CIL* III 10029, čije se mjesto nalaza ("Hallaj Halan")⁵⁰ gotovo sigurno odnosi na Mali Halan, spominje se udaljenost IC milja, nesumnjivo od glavnog grada provincije Dalmacije - Salone. Prema Tabuli i stvarnoj situaciji na terenu, od Salone do Burnuma je 70 milja. Ako pribrojimo još 26 milja od Burnuma, preko Hadre do Klambeta ukupno je 96 milja, što je za 3 milje manja vrijednost nego na natpisu *CIL* III 10029. Ako su Klambete bile na trasi ove ceste, putnu postaju prema naprijed navedenom trebamo tražiti tri milje od Malog Halana u pravcu Salone, tj. na dalmatinskim padinama Velebita, negdje oko Potpraga (n/v. oko 680 m). Nisu poznati nikakvi arheološki nalazi s ovog krševitog obronka, ali moramo naglasiti da postoji određeni kontinuitet prometne postaje. Još i danas ovdje se nalazi zapuštena gostionica i lugarnica, nedaleko od male klasicističke crkve podignute prigodom završetka austrijske ceste preko Velebita. U neposrednoj blizini uočavaju se ostaci rimskog puta.

Razmotrimo i drugu varijantu, cestom preko Ervenika, Dubokog dola i Gračaca. Hadru bismo mogli tražiti oko izvora Krupe, oko koje su gradine Gostuša, Smokovac i Babin grad. Prednost ove trase rimske ceste bogato je vrelo vode, blaži uspon na Velebit (prijevoj je na oko 850 m), koji je ovdje male širine i povoljnijih klimatskih prilika nego na Malom Halanu nedaleko od Svetog brda gdje se često i dugo zadržava snijeg. Eventualna lokacija Hadre oko izvora Krupe odlično odgovara zemljopisnim širinama u Ptolemeja, kad se usporede s onima Sidrone, Salviya i Auzankalija. Klambete bismo morali potražiti oko Gračaca. Zbog nedostatka arheološkog materijala tek će buduća istraživanja dati konačan sud, a naši relativizirani zaključci mogu se sažeti ukratko na :

- Sidrona se nalazi na Gradini u Medvidi.
- Ansium je na Cvijinoj gradini kod Obrovca.
- Hadru i Klambete trebamo tražiti na višim zemljopisnim širinama od Sidrone, na lokaciji a) duž ceste *Burnum* - Žegar - Obrovac - Potprag - Mali Halan - Sv. Rok/Lovinac (=Auzankalij), ili b) duž ceste *Burnum* - izvor Krupe - Duboki dol - Gračac - Sv. Rok/Lovinac (sl. 1).

Cesta Iader - Burnum - Salona iz Tabule Peutingeriane

Tabula Peutingeriana, *itinerarium adnotatum et pictum*, predočava nam cestu od Jadera preko Burnuma do Salone s ovako navedenim dionicama:

⁴⁹ P t o l., *Geograph.* 2, 16, 6; *Tabula Peutingeriana*; R a v e n. A n o n., *Cosmographia* IV, 16.n.

⁵⁰ K. P a t s c h, *Lika...*, str. 58.

Iadera XII - Nedino XII - Aserie XII - ? - Burno.

Pružanje ceste dosta dobro je opisano u znanstvenoj literaturi. Prilikom određivanja njene polazne točke iz samog grada Jadera potrebno je promišljati o rasporedu većih arhitektonskih cjelina na tom prostoru. Bedemi iz doba principata imali su prema kopnu najmanje tri izlaza: tzv. *Porta media* kako se imenuju na natpisu iz Augustova doba,⁵¹ sjevernije su monumentalna vrata u obliku trijumfalnog slavoluka nastala potkraj 1. ili početkom 2. stoljeća, a južno od srednjih vrata bila su slabo uočljiva vrata s kulom, nedaleko od kojih je Michele Sanmicheli podigao renesansna Kopnena vrata.⁵²

Zadarski akvedukt iz pravca izvora oko Vrane do bedema dolazi preko položaja današnjega gradskog groblja, flankira s južne strane ex Benkovačku cestu (danas Ul. F. Lisice), zatim skreće u pravcu jug-jugoistok i na mjestu gdje presijeca šesti limes dekumana agerske centurijacije⁵³ oštro skreće u pravcu gradskih bedema. Posljednja dionica slabo je sačuvana, ali provedenim arheološkim istraživanjima i uvidom u starije nacрте Zadra određen je vjerojatni pravac. Analizom raznih podataka, osobito nalaza kamenih žljebova gravitacijskog kanala akvedukta, sekundarno uzidanih u kasnoantički bedem, B. Ilakovac došao je do zaključka da antički vodovod dodiruje bedeme odmah uz sjeveroistočnu stranu današnjih Kopnenih vrata,⁵⁴ nakon što je Fošu premostio lučnom konstrukcijom.⁵⁵

Čini se da je izgradnjom dijela mletačkih utvrda, tzv. "Mezzaluna", uništen amfiteatar, o čijem mogućem postojanju govore dosta skromni podaci. Još u 17. stoljeću bili su vidljivi njegovi ostaci (ili ostaci pogrešno atribuirane građevine druge namjene?), što se razabire iz korespondencije Ljubavca s Lučićem, a mletački natpis također nas asocira na hipotetički amfiteatar. Nažalost i sama "Mezzaluna" uništena je u 19. stoljeću.⁵⁶ Prihvatimo li, na temelju oskudnih ali znakovitih vijesti, mogućnost postojanja amfiteatra, s njegove jugozapadne osi prolazio je akvedukt, čiji su ostaci zabilježeni u presvođenom ulazu u tzv. "Forte".⁵⁷ B.

⁵¹ M. S u i ć, "Izvjestaj o arheološkim iskapanjima u Zadru", *Ljetopis JAZU*, 55, 1949, str. 214 i d.

⁵² I s t i, "Novija arheološko-topografska istraživanja antičkog Jadera", *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 2, Zadar, 1958, str. 2 i d.; I s t i, *Zadar u starom vijeku* (dalje: M. S u i ć, *Zadar...*), Prošlost Zadra, knj. 1, Zadar, 1981, str. 188-191 i sl. na str. 189; I s t i, "Obrambeni sustav i prospekt antičkog Zadra s kopnene strane", *Radovi FfZa*, 14-15, 1975/76, Zadar, 1976, str. 533 i d.

⁵³ Brojčana oznaka prema B. I l a k o v a c, *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije* (dalje: B. I l a k o v a c, *Rimski akvedukti...*), Zagreb, 1982, sl. 80 na str. 216-217.

⁵⁴ I s t i, "Kameni žljebovi akvedukta Biba - Jader", *Diadora*, 9, Zadar, 1980, str. 327 i d.

⁵⁵ I s t i, *Rimski akvedukti...*, str. 198 i d.

⁵⁶ Vidi M. S u i ć, *Zadar...*, str. 202-203. Također I. P e t r i c i o l i e t a l., *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Prošlost Zadra, knj. 3, Zadar, 1987, str. 535, gdje je navedena odnosna literatura. Akademiku Petricioliju izuzetno smo zahvalni za uvid u lijepe fotografije u boji makete Zadra u Pomorskom muzeju u Veneciji. Velika maketa precizno registrira stanje neposredno prije gradnje Mezzaluna, na čijem je budućem mjestu vidljiva pravilna, poluelipsoidna mocira. Nadamo se da je ona nadzemna projekcija zatrpanih i urušenih zidova amfiteatra, te da bi se sustavnim sondiranjem ipak postigli rezultati u registriranju građevine.

⁵⁷ B. I l a k o v a c, *Rimski akvedukti...*, sl. 80 na str. 216-217, označeno slovima "K" - "L".

Ilakovac zaključio je da akvedukt *intra moenia* prati dekuman koji izbija na forum dijeleći niz jednoličnih taberna s jugoistočne strane od jedne veće - nimfeja - na južnom uglu foruma.⁵⁸ Dodatna potvrda nalazi su nekoliko kupališnih prostora nanizanih s južne strane te ulice.

U nastavku dekumana kroz ager nedaleko od bedema ta cesta prolazi uz sjevernu stranu kasnije mletačke cisteme. Paralelno je prati akvedukt, kojeg je dio konstrukcije sekundarno uklopljen u jugozapadnoj stranici spomenutoga zasvođenog prolaza u mletačkom bedemu. Privlačno je pretpostaviti kako je prolaz ostavljen zbog svijesti o postojanju rimske ceste ispod tog prolaza, sa čije sjeverne strane su možda još postojali ostaci amfiteatra.

Decumanus maximus, "odmaknut" nešto sjevernije od forumskog kompleksa, vodi do trijumfalnih vrata u bedemu. Produžavajući u ager put je omeđivao sjevernu stranu hipotetičkog amfiteatra. To je početak ceste na koju se odnose podaci iz Tabule Peutingeriane. Od nje se na prostoru današnje gradske četvrti Relja odvajala vicinalna komunikacija za Nin (*Aenona*). Njeno pružanje na početnom dijelu kod raskrižja nije sasvim poznato. Čini se da uz njen istočni rub nastaje nekropola, istražena na prostoru buduće robne kuće.⁵⁹ U daljnjem tijeku pratimo je od raskrižja današnje ceste za Nin i odvojka za Bokanjac (poviše Borika) u gotovo ravnoj liniji do Enone. U municipij pristupalo se preko rimskog mosta i kroz skromni slavoluk, oko 50 m istočno od današnjih Donjih vrata i mosta.⁶⁰

Cesta za Burnum arheološkim je istraživanjima dokumentirana u dužini oko 43 m, na položaju udaljenom oko milju od bedema.⁶¹ Karakteristično je da se cesta koso probija kroz centurije, ne poštujući njihovu ortogonalnost, po svoj prilici jer je nastala na trasi starijega, prahistorijskog puta.⁶²

Na položaju Babindub prema sjeverozapadu odvaja se vicinalna komunikacija za Enonu, a prema jugoistoku važna cesta koju spominje Antoninov itinerarij. Naša cesta produžava u ravnoj liniji, paralelnoj cesti za Galovac preko civilnog aerodroma, ali odmaknutoj malo sjevernije. Prolazi sjevernije od sela Galovac, između bunara Kozjak i Zagrljak, nedaleko od starokršćanske bazilike na lokalitetu Crkvina, gdje je otkriven dislocirani ulomak miljokaza nečitkog natpisa. On je nekad obilježavao cestu u blizini rimske aglomeracije nepoznatog imena, za koju potvrde nalazimo u spolijima, dislociranom nekropolskom i drugom materijalu ustanovljenom pri istraživanju kulturnih objekata na Crkvini.⁶³

⁵⁸ I s t i, nav. dj., str. 209 i d.

⁵⁹ Z. B r u s i ć - S. G l u š č e v i ć, "Zadar - rimska nekropola", *Obavijesti HAD*, 1, Zagreb, 1991, str. 19-21.

⁶⁰ M. S u i ć, "Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici", *Povijest grada Nina*, Zadar, 1969, str. 86. Za most i vrata v. I s t i, "Nin u antici", *Nin - problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 1961, str. 46.

⁶¹ B. N e d v e d, "Zaštitno istraživanje rimskih grobova u Zadru", *Diadora*, 9, Zadar, 1980, str. 341 i d.

⁶² S. G l u š č e v i ć, "Rimska nekropola u Kaljskoj ulici", *Diadora*, 12, Zadar, 1990, str. 155, na planu 2 iscrtkanim je linijama prikazao pružanje ove ceste izvan bedema. Prema autoru ona je vjerojatno zadržala isti pravac kao u gradskoj jezgri, međutim prije će biti da on odgovara ili otklonjenom rasteru agerske centurijacije ili trasi prahistorijskog puta, kako zaključujemo na primjeru pružanja na ex Benkovačkoj cesti i pema uličnoj mreži Salone.

⁶³ Za miljokaz: J. B e l o š e v i ć, "O rezultatima istraživanja lokaliteta 'Crkvina' u selu Galovac kod Zadra u 1990. godini", *Radovi FjZd*, 30 (17), 1990/91, Zadar, 1992, str. 84 i tab.

Komunikacija dalje prolazi uz sjeverni rub sela Prkosa, zatim oko kilometar južnije od Crkve Sv. Luke kod Škabrnje⁶⁴ i približno ravnom linjom do Nadina (*Nedinum*), udaljenog, prema navodima iz Tabule i prema stvarnoj situaciji na terenu, 12 milja od Jadera. Cesta zatim prelazi potok Kličevicu, zapadnije od ruševina istoimene utvrde i dodiruje južni perimetar sela Korlat. Tu negdje, na nepoznatom mjestu, spaja se s glavnom srednjovjekovnom komunikacijom, tzv. *via magna* (zvanom još i *magna strata*, *via exercitus*, *via exercitualis*, *via antiqua...*), koja nije ništa drugo nego nekoliko stoljeća mlađa ekvacija naše rimske ceste⁶⁵ iz Posavine, preko Pounja, Knina i Benkovca do Korlata. Tu se jedan krak odvajao prema Zadru, ali je glavni smjer bio preko Smilčića, Kašića, Radovina i Krmeze do Nina. Za ovaj odsječak *viae magna*e s velikom sigurnošću možemo reći da je baštiniio trasu rimskog puta kroz ager Jadera, i duž njega ili u neposrednoj blizini, na prostoru između Enone (=Elona, Enona) i Korinija (=Coriton, Corinthon), moramo tražiti neubicirana kasnoantička naselja spomenuta u Ravenjanina i Gvida - Dan (IV, 22) i Agit (V, 14 i Guido 115).⁶⁶ Njihov smještaj u zadarskom ageru bio je kroz prva stoljeća limitirajući razvojni činilac. Specifičnost izvora (podatke iz poglavlja IV, 22 autor je dobio od gotskog filozofa Markomira), rimski nalazi, grobni materijal istočnogotske provenijencije i ranokršćanska sakralna arhitektura na ovom prostoru upućuju nas da afirmaciju stječu tek od kasne antike, možda u doba gotске vlasti.⁶⁷

tab. VII, 2. Ostali materijal: I s t i, nav. dj., tab. VII, I i XIII; I s t i, "Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta 'Crkvina' u selu Galovac kod Zadra u 1989. godini", *Radovi FfZd*, 29 (16), 1989/90, Zadar, 1990, str. 234 i tab. IV; VII, 2 lijevo; I s t i, "Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta 'Crkvina' u selu Galovac kod Zadra", *Radovi FfZd*, 28 (15), 1988/89 tab. XIII. Tkđ. J. M e d i n i, "Zavjetni žrtvenik iz Galovca", *Radovi FfZd*, 26 (13), 1986/87, Zadar, 1987, str. 25 i d., tab. XLII.

⁶⁴ U selu Škabrnja pronađen je miljokaz datiran u prvoj obradi kod M. S u i ć, "Neobjelodanjeni rimski natpisi iz sjeverne Dalmacije", *VAHD*, 54, 1952, str. 214, br. 38, u godinu 238.

⁶⁵ O cesti N. J a k š i ć, "Topografija pravca Via magna cesta vocata tendens per Lucam", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 14, 1984, Split, 1985, str. 325-346; J. L u č i ć, "O vezama Ravnih kotara s prekovlebitskim područjem u srednjem vijeku", *Benkovački kraj kroz vjekove*, 1, Benkovac, 1987, str. 101-112.

⁶⁶ J. M e d i n i, "Provincia Liburnia", *Diadora*, 9, Zadar, 1980, bilj. 171 na str. 416.

⁶⁷ O grobnim nalazima Istočnih Gota iz Kašića i Smilčića v. J. B e l o š e v i ć, "Prvi arheološki tragovi velike seobe naroda na području sjeverne Dalmacije", *Diadora*, 3, 1965, str. 129 i d.; I s t i, "Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kraj Zadra", *Diadora*, 4, Zadar, 1968, str. 227 i d.; A. U g l e š i ć, "Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije", *Radovi FfZd*, 29 (16), 1989/90, Zadar, 1990, str. 211-212, 218-219, 221, 223 i sl. 1. O antičkim i starokršćanskim kamenim uloncima iz Kašića i sa drugih lokaliteta: V. D e l o n g a, "Starohrvatska crkva na 'Mastirinama' u Kašiću kod Zadra", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 18, Split, 1988, str. 49 i 50, tab. I-III; A. U g l e š i ć, "Neobjelodanjeni nalazi preromaničke kamene plastike s područja sjeverne Dalmacije", *Radovi FfZd*, 31 (18), Zadar, 1991/91, Zadar, 1993, str. 151 i d, sl. 2 i 3, tab. IV. O velikoj steli iz Kašića v. D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, "Nekoliko monumentalnih stela s portretima iz stare Liburnije", *Iliri i antički svijet*, Split, 1989, str. 581 i d. Također N. C a m b i, "Rimski nadgrobni spomenici iz Aserije", *Radovi FfZd*, 31 (18), 1991/92, Zadar, 1993, str. 39 i d., tab. VI. O starokršćanskoj crkvi u Pridrazi I s t i, "Triconch Churches on the Eastern Adriatic", *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne - Thessalonique 1980*, Città de Vaticano - Thessalonique, 1984, str. 45 i d., sl. 8.

Rimska cesta nastavlja uz južni rub Kule Atlagića (srednjovjekovnih Tihlića) pored Crkve Sv. Nikole, pa kroz Benkovac i sa sjeverne strane dodiruje Podgrađe - antičku Aseriju - na udaljenosti XII milja od Nedina (sl. 1).

U jednom ranijem radu upozorili smo kako treba nadopuniti postojeću lakunu u Tabuli P., između Aserije i Burnuma. Ne dolazi u obzir da se neimenovanu putnu postaju, označenu "L"-lomom, dopuni kao Varvarija, već prazninu treba ispuniti imenom Alverije. O prostoru te zajednice imamo predodžbu iz tri natpisa o njihovu razgraničenju s Aserijatima, od kojih je objavljen samo onaj nađen na brdu Smrdeljica u Dobropoljcima,⁶⁸ a za još jednog znamo da je nađen u polju uz Čaliće u Brgudu.⁶⁹ Prema tome zapadni susjed Alverije je Aserija, južni i jugoistočni Varvarija, a sjeverni Sidrona. Na temelju terminacijskih i drugih natpisa Alverija se obično smješta u Dobropoljce,⁷⁰ također na gradinu Jarebinjak u Brgudu,⁷¹ a mislimo da u obzir dolazi i gradina u Bjelini, ako se rukovodimo udaljenošću postaje Alverija 12 milja od Aserije, kako je navedeno u Tabuli Peutingeriani (naravno postaja nije morala biti točno u naselju). Lakunu stoga nadopunjavamo ovako:

*Asseria XII - /Alveria XII/ - Burnum.*⁷²

Pogrešne su dopune s Varvarijom. Magistralni put nije prolazio kroz nju, jer bi to dovelo do znatnog skretanja od generalnog pravca komunikacije prema Burnumu. Indirektnu potvrdu pruža nam podatak iz Kozmografije sa "dalmatinske" liste IV 16 u pasusu s opisom gradova koji gravitiraju magistrali Narona - Burnum - Jader, u kojem su izostavljeni iz nepoznatih razloga Burnum i Varvarija, ali se spominje Alverija (u obliku *Arberia*).⁷³ Naravno, Aserija i Varvarija spojene su putem vicinalnog karaktera položenim preko današnjih sela Bulić, Lišane i Ostrovica. Varvarija je raskrižje nekoliko putova, o kojima ćemo nešto kasnije.

Naša cesta nakon odlaska iz Podgrađa prolazi kroz Lisičić, Brgud, južno do Rodaljica i sjeverno od Dobropoljaca, uz Bjelinu (pored gradine),⁷⁴ malo sjevernije

⁶⁸ *CIL* III 9938; J. J. Wilk es, "Boundary stones in Roman Dalmatia. I. The Inscriptions", *Arheološki vestnik*, 25, 1974, str. 258 i d., natpis br. 11.

⁶⁹ S. Č a Ć e, "Blandona...", str. 204, bilj. 27.

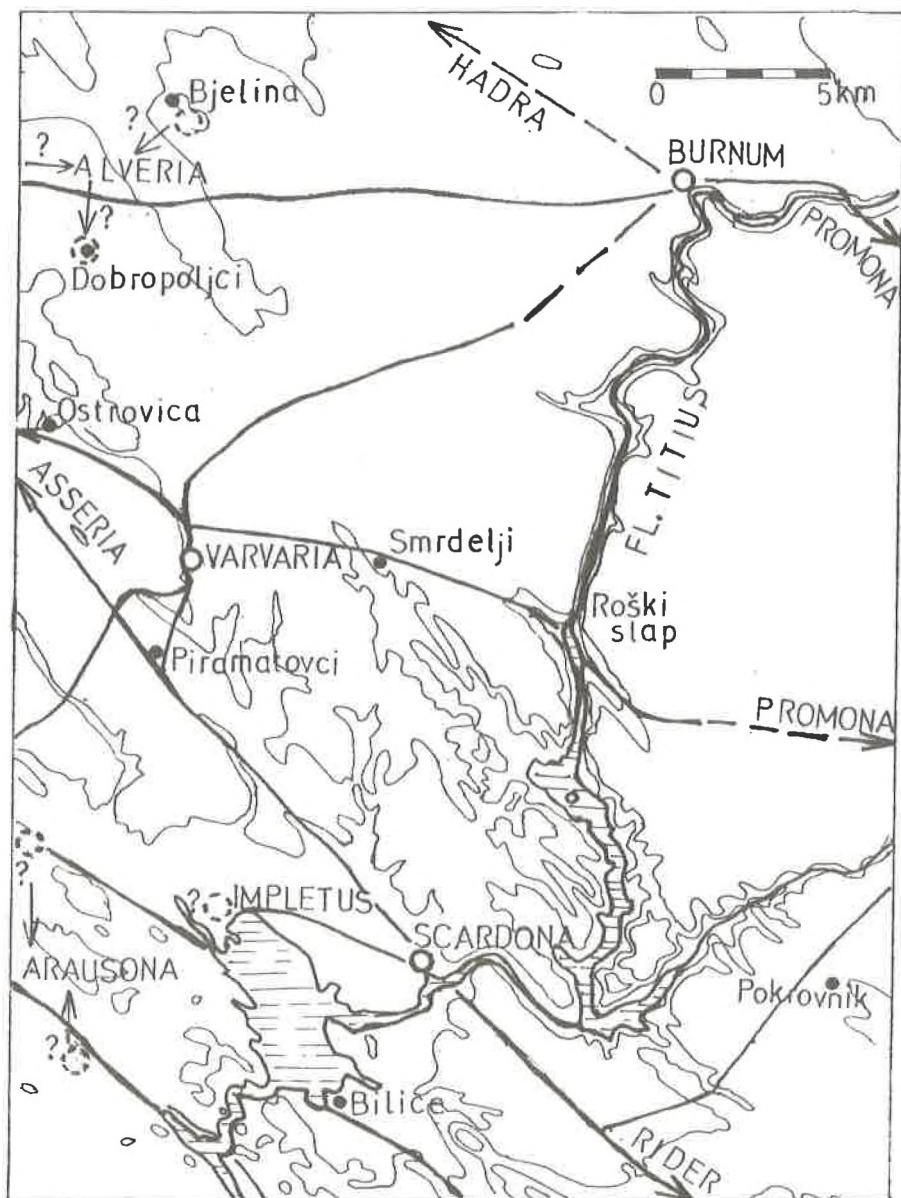
⁷⁰ M. S u i ć, "Zadar...", str. 247 i bilj. 221 s literaturom.

⁷¹ S. Č a Ć e, nav. dj., str. 204, bilj. 27.

⁷² Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža između Arauzone i Tragurija" (dalje: Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža..."), *Radovi FfZd*, 31 (18), 1991/92, Zadar, 1993, str. 70.

⁷³ ...*Magum, Promona, Adrise, Arberie, Seriem, Crambeis, Edino...* J. M e d i n i, "O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene", *Materijali SADJ*, 17, Peć, 1978, str. 72, pretpostavlja da je ovo poglavlje refleksije situacije iz prve pol. i sredine 6. st. kada je Burnum samo ostatak antičkog utvrđenja. Možda je i na Varvariji tada došlo do prekida kontinuiteta življenja.

⁷⁴ 1182. g. vojska Bele III, na putu prema Zadru, logorovala je na: "*predium Desconis quod Belize vocatur*". Logor je nesumnjivo bio duž ove ceste, u srednjem vijeku zvane *via magna*, pa Belize identificiramo s Bjelinom (ranije Bilina), odnosno s Porfirogenetovom Belitzein. Vidi Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 69 i bilj. 22.

Sl. 2. Rimske ceste oko rijeke Krke (*Titius flumen*).

Fig. 2. The Roman road around the river Krka (*Titius flumen*).

od Nunića, između Kolašca i Modrinog sela uz Crkvu Sv. Petra i kroz Ivoševce do Burnuma (sl. 1 i 2).

Dionica između Burnuma i Salone poznata je i opisana.⁷⁵ Na nju se odnose podaci iz Tabule P. (*Burno XII - Promona VIII - Magno XIV - Andetrio XVI - Salona.*) kao i s natpisa *CIL* III 3198 a + 3200 b (...*viam Gabinianam ab Salonis Andetrium...*) i natpisa *CIL* III 3201 + 3198 b = 10159 + 10156 b (*ad imum montem Ulcirum*), koji se odnosi na nastavak te ceste (sl. 1).

Magistralna cesta prelazi rijeku Krku preko Bobodola, na kojem je već Fortis uočio arhitektonske ulomke i gdje su nađeni votivni natpisi.⁷⁶ Prijelaz Bobodol nalazi se sa sjeveroistočne strane gradine Puljane - predrimskog Burnuma. Cesta dalje ide preko sela Bobodol, Uzdolje⁷⁷ i kroz Klanac⁷⁸ do prostora na kojem je bila rimska Promona, između Tepljuha s jedne i Biočića i Miočića s druge strane.⁷⁹ U Promoni su boravili vojnici detaširanih odjela XI. legije, I. Lucenske kohorte i I. tisućice Delmata.⁸⁰ Cesta je zatim položena sjeveroistočnom stranom Petrova polja, kroz niz sela s brojnim rimskim nalazima - Miočić, Parčić, između Kanjana i sjeverne strane izuzetno velike gradine Kadina glava te uz selo Otavice, kod kojeg prelazi preko Banovače, kratkog ali vodom bogatog pritoka rječice Čikole, preciznije jednog od njenih vrela. Negdje na prostoru Otavice - Kadina glava morao je biti logor augulijarnih jedinica. Natpisi svjedoče o boravku konjanika ale Klaudije Nove,⁸¹ III. kohorte Alpinaca⁸² i I. kohorte Belga.⁸³ Zajedno

⁷⁵ I. B o j a n o v s k i, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji* (dalje: I. B o j a n o v s k i, *Dolabelin...*), Djela ANU BiH, knj. 47, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo, 1974, str. 130-132 i 203 i d.

⁷⁶ A. F o r t i s, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984, str. 77; *CIL* III 2826, *CIL* III 2827.

⁷⁷ Tu je cesta napuštala *prata legionis* i ulazila u promonski ager. Vidi M. Z a n i n o v i ć, "Prata legionis", *Opuscula archaeologica*, 10, Zagreb, 1985, str. 63 i d.

⁷⁸ M. Z a n i n o v i ć, "Neki prometni kontinuiteti u srednjoj Dalmaciji", *Materijali SADJ*, 17, Peć, 1978, str. 47.

⁷⁹ G. V e i t h, "Die Feldzüge des C. I. Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35-33 v. Chr.", *Schriften der Balkankommission*, Antiq. Abt., 7, Wien, 1914, 63-65; M. Z a n i n o v i ć, "Kninsko područje u antici", *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, 7, 1974, 304-5, tab. V, sl. 1; I s t i i, "Od Ninije do Promone" (dalje: M. Z a n i n o v i ć, "Od Ninije..."), *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Izdanja HAD, 15, 1990, Zagreb, 1992, str. 36-37.

⁸⁰ *CIL* III 6419, *CIL* III 9829, *CIL* III 9834; A. B e t z, *Untersuchungen zur militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien, 1939, str. 17-36; J. J. W i l k e s, *Dalmatia*, London, 1969, Appendix VIII, str. 470, App. IX, str. 471 i d.; G. A l f ö l d y, "Die Auxiliartuppen der Provinz Dalmatien", *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*, tomus XIV, fasc. 3-4, Budapest, 1962, str. 269, 270, 293 (12/1), 294 (16/1).

⁸¹ Kadina glavica: *CIL* III 3164=9816= Dessau *IL* 2509. J. J. W i l k e s, nav. dj., App. IX, str. 471 i d., pogrešno donosi da je natpis iz Magnuma.

Otavice (uzidan u izvor Banovače): *CIL* III 9796. J. J. W i l k e s, nav. dj., App. IX, str. 471, pogrešno donosi da je natpis iz Drniša. G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 290, I (4), pogrešno donosi da je natpis iz Magnuma.

Magnum: *CIL* III 9797. J. J. W i l k e s, nav. dj., App. IX, str. 471, pogrešno donosi da je natpis iz Drniša, kao i G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 290, I (3).

Kadina glavica: *VAHD*, 56-59, 1954-57, II, 82, br. 1. J. J. W i l k e s, nav. dj., App. IX, str. 471 i G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 290, I (2), pogrešno donose da je natpis iz Drniša.

s posadom u Promoni te jedinice nadgledale su širi prostor oko plodnog i strateški važnog Petrova polja, duž čijeg sjeveroistočnog ruba teče naša cesta, označena miljokazima poput onog iz Otavica⁸⁴ (sl. 3).

Ona je položena u gotovo ravnoj liniji još od Bobodola i na isti način produžuje kroz selo Gradac do rječice Čikote, prelazeći je na položaju bivšeg Vezovića mosta. Na lijevoj (istočnoj) obali ulazi se u neistraženi *municipium Magnum*,⁸⁵ u podnožju gradine Balina glavica, približno na sjevernoj strani današnjeg selja Umljanović, na udaljenosti od VIII milja od Promone, kako precizno donosi Tabula P. U Magnumu, mjestu nalaza veće količine rimskodobnih predmeta, osobito natpisa, bila je beneficijarska postaja, umješno postavljena na važnom komunikacijskom raskrižju.⁸⁶ Upravo zbog prometne važnosti na Balinoj glavici još u prapovijesno doba nastalo je značajno delmatsko gradinsko naselje, koje možemo poistovjetiti s jednim od dva Strabonova Sinodija.⁸⁷ Nedaleko, u jednom klanecu odigrala se poznata bitka u kojoj je teško poražen Aulo Gabinije, a rimske zastave vratio je tek August.⁸⁸

Balina glavica (Sinodij), odnosno Magnum kontroliraju istočni dio polja, od kojeg, prema Andetriju, duž spomenutog klanca nastavlja rimska magistralna cesta. Lijevom obalom potoka Vrbe (pritoke Čikote) prolazila je kroz sela Kljaci, Ramljane, a zatim uz južnu stranu Gradine kroz Donje Postinje. Ulazi u plodnu dolinu sa selima Gornje Postinje, Donji Muć i nakon XIV milja od Magnuma stiže do Gornjeg Muća, antičkog Andetrija, sjedišta pomoćnih jedinica.⁸⁹ U

⁸² *CIL* III 2759; J. J. Wilk e s, nav. dj., App. VIII i IX, str. 470 i 471. G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 264 i 290, 5 (3).

⁸³ *CIL* III 13229. J. J. W i l k e s, nav. dj., App. VIII i IX, str. 470 i 471 i d. G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 266 i 292, 7 (2).

⁸⁴ M. A b r a m i ć, "O novim miljokazima i rimskim cestama Dalmacije", *VAHD*, 49, 1926/27, str. 144.

⁸⁵ J. A l a č e v i ć, "Il municipio Magnum ed altri luoghi lungo la via Romana da Salona a Bumum", *Bulletino di archeologia e storia dalmata* (dalje: *Bull. Dalm.*), I, Split, 1878, str. 90 i d.

⁸⁶ Pronadeni su brojni zavjetni beneficijarski natpisi, najviše XI. legije, koje donosi J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 123 i d., osobito str. 124. *CIL* III 14957, *CIL* III 9790, *CIL* III 14959, *CIL* III 14956, *CIL* III 14960, *CIL* III 14961, *CIL* III 14962. Odavde potječe i natpis dekurliona ale Klaudije Nove, v. bilj. 81.

⁸⁷ S t r a b o n, *Geograph.*, VII, 5, 5. Eventualni drugi Sinodij trebamo tražiti na nekoj od brojnih gradina u prostoru između sela Kadina glavica, Gradac, Baljci, Kljake, Umljanović, Ružić, tj. uz rubove istočne polovice Petrova polja.

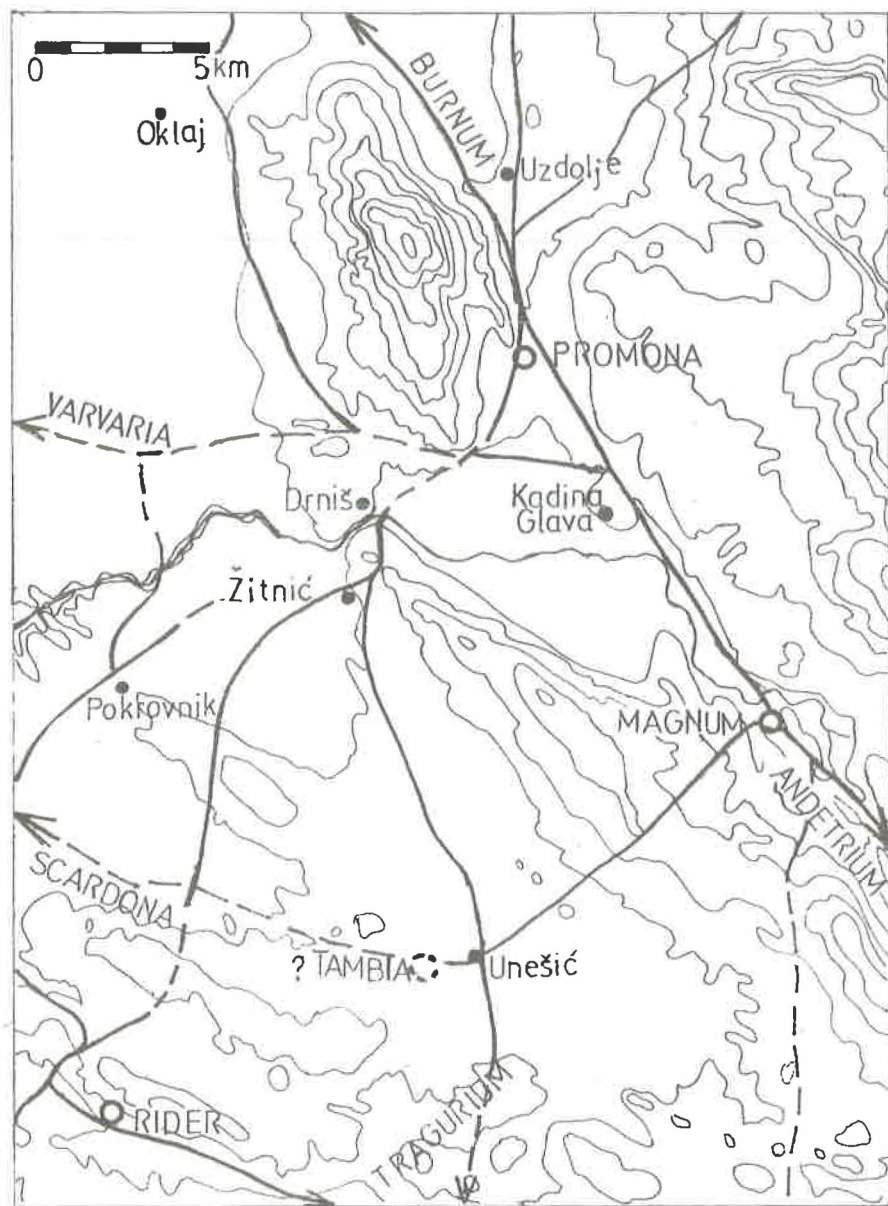
⁸⁸ J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 37-45; M. Z a n i n o v i ć, "Ilirsko pleme Delmati. I", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, IV/2, 1966, str. 30-32.

⁸⁹ VIII. dobrovoljačka kohorta: *CIL* III 9782, *CIL* III 2745 i (na tegulama) *CIL* III 10182 a-c; J. J. W i l k e s, nav. dj., App. VIII i IX, str. 470 i d.; G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 294, 18 (1-3), i str. 270.

III. kohorta Alpinaca: *CIL* III 2746, *CIL* III 14950; J. J. W i l k e s, nav. dj., App. VIII, str. 470 i App. IX, str. 471 i d.

I. kohorta Belga: *CIL* III 2744; J. J. W i l k e s, nav. dj., App. VIII, str. 470 i App. IX, str. 471 i d.; G. A l f ö l d y, nav. dj., str. 292, 7 (3).

J. J. W i l k e s, nav. dj., str. 123 i d., skeptičan je u vezi s pitanjem postojanja beneficijarske postaje u Andetriju.

Sl. 3. Rimske ceste između Ridera, Magnuma i Promone.

Fig. 3. The Roman road between Rider, Magnum and Promona.

nastavku cesta oštro skreće približno na jug, prevaljujući preostalih XVI milja do Salone preko sela Gizdavac, Prugovo i Klis-Grlo. Na ovom mjestu spajaju se sve Dolabeline ceste iz unutrašnjosti prema Salonu. Kod Klisa pronađeno je nekoliko miljokaza. Spuštajući se primorskim padinama cesta se račva i u Salonu ulazi iz nekoliko smjerova (sl. 4).

Prvi odvojak položen je preko Klis Kose do vrela Jadra i zatim desnom obalom rijeke duž istočne gradske nekropole do tzv. "Porta orientalis". Unutar bedema cesta je pratila desnom obalom danas nepostojeći rukavac rijeke *Salon*, sve do "Porta Caesarea".⁹⁰ Drugi krak od Klisa ide gotovo direktno prema "Porta Andetria", preko položaja Bili brig, točnije između povremenog potočića Kamenica i donjeg dijela potoka Rupotina, koji premoštava oko 200 m prije utoka u Jadro kod Gašpine mlinice. Odatle Via Gabiniana skreće oštro prema "Porta Andetria". Treći, najzapadniji ogranak odvaja se u pravcu gornjeg dijela potoka Rupotine i prelazi na njegovu desnu obalu kod zascoka Žižići.⁹¹ Odavde cesta naglo skreće na jug-jugozapad i malo više od 1 kilometra prije Salone prolazi pored velikog utvrđenog gradinskog naselja na položaju Donje Rupotine, jednog od sastavnih dijelova delmatske Salone.⁹² Zatim je položena više zapadnije i preko lokaliteta Uvoduša dolazi do velikog starokršćanskog kompleksa *sub divo* na Manastirinama, prolazi kroz tzv. "Porta Capraria" i spaja se s *via principalis* (= *via Gabiniana*) (sl. 4).

Neke priključne ceste na pravac Iader - Burnum - Salona

1. Cesta Aserija - Skardona (s odvojkom za Varvariju)⁹³ ide preko Kuline, Donjih Lepura, Bulića, malo južnije od Lišana Ostrovičkih, sa sjeverne strane močvara Bare i Trolokve, uz južnu stranu Gradine u Žažviću (sa starokršćanskom bazilikom u podnožju),⁹⁴ prelazi potok Bribišnicu, ulazi u plodno polje sela Piramatovci, gdje je u rimsko doba sigurno postojalo naselje nepoznatog statusa; kod Ždrapnja je položena uz starokršćansku baziliku.⁹⁵ Dalje nastavlja u istom smjeru prema Sonkoviću s gradinom kod Crkve Sv. Marka i preko Gračaca stiže do Skradina. Postoji i varijanta kod koje put iz Aserije prolazi malo sjevernije od Kolarine, kroz Vukšić, Morpolauču i preko potoka Bribišnice prelazi kod romaničke crkve Sv. Petra. Od Piramatovaca produžava navedenim smjerom (sl. 2).

⁹⁰ I. B o j a n o v s k i, *Dolabelin...*, str. 51 i d.; Ž. M i l e t i ć, "Istočna i jugoistočna nekropola Salone", *Radovi FfZd*, 30 (17), 1990/91, Zadar, 1992, str. 29-31 i sl. 3 na str. 27.

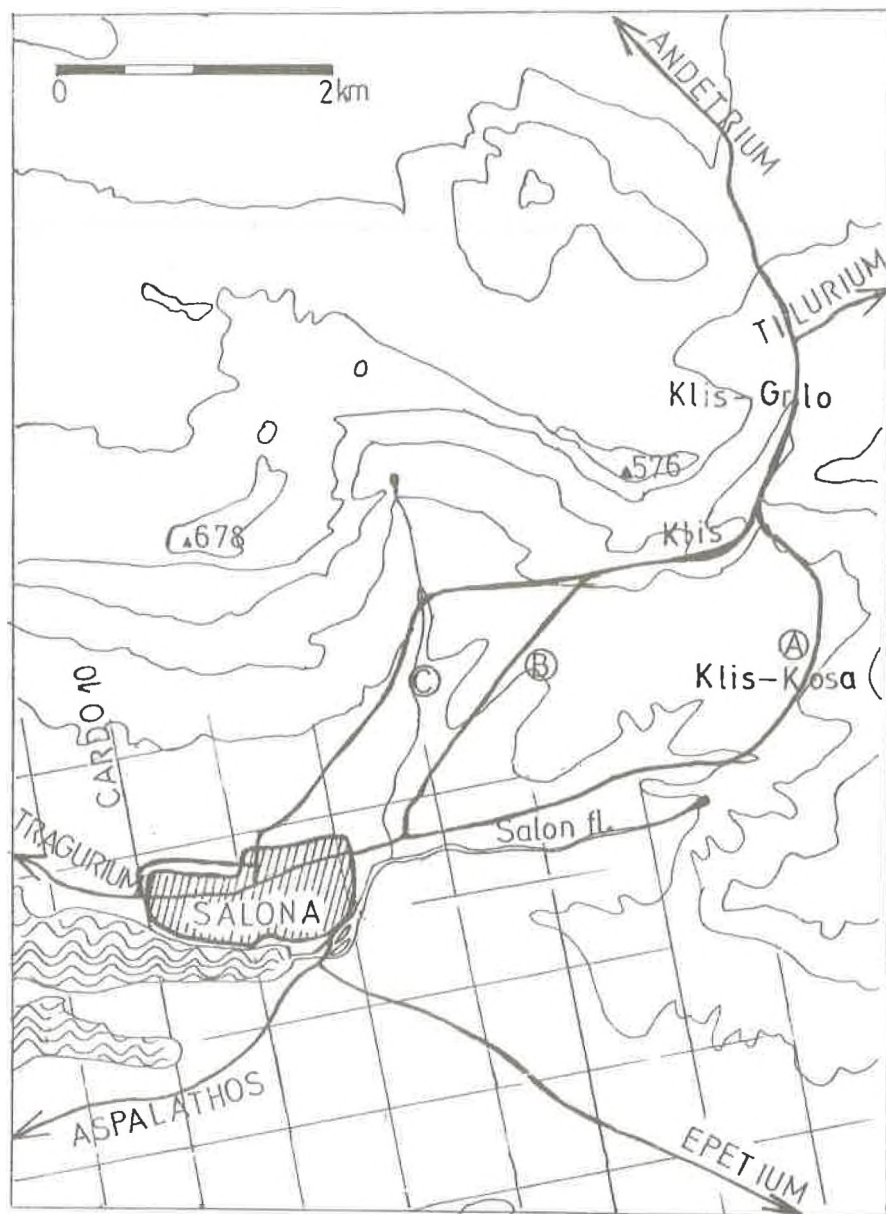
⁹¹ Ž. M i l e t i ć, "Sjeverna salonitanska nekropola", *Radovi FfZd*, 29 (16), 1989/90, Zadar, 1990, str. 182-191, osobito str. 186 i sl. 6.

⁹² N. C a m b i, "Ilirska Salona", *Obavijesti HAD*, 3, 1989, str. 37 i d.

⁹³ Opis u Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža...", str. 66-67.

⁹⁴ Stariji autori (Marun, Karaman, Marasović, Gvozdanović) pogrešno drže da je objekt ranosrednjovjekovnog postanja. Kao starokršćansku crkvu s predromaničkim stilskim preinakama određuje je J. J e l i ć i ć, "Narteks u ranokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23, Split, 1983, str. 18-19, 31 i sl. između str. 32-33. Usporedi T. B u r i ć, "Kameni namještaj bazilike u Žažviću", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 15, 1986, Split, 1987, str. 32-33, tab. I/1 i 4 i II/2, 3 i 5.

⁹⁵ S. G u n j a č a, "Rezultati neobjavljenih i najnovijih arheoloških istraživanja antičkih i srednjovjekovnih lokaliteta na šibenskom području", *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji*, Izdanja HAD, 3, Split, 1978, str. 69-71, gdje donosi stariju literaturu.

Sl. 4. Rimske ceste oko Salone.

Fig. 4. The Roman road around Salona.

Cesta iz Aserije za Varvariju u početku je istovjetna onoj za Skardonu, ali od Lišana Ostrovičkih skreće za Ostrovicu. Ispod istoimene gradine nalazilo se neistraženo rimsko naselje, nepoznatog imena, iz kojeg potječu brojni slučajni nalazi - are, stele, arhitravi, natpisi, lucerne, novac...⁹⁶ Najveća im je koncentracija na položaju Mačkov stan, gdje možda treba potražiti *pagus*.⁹⁷ Sjevernim rubom ostrovičkog polja cesta se kroz klanac Planičnik ("vrata Dalmacije") penje na bukovički plato, odakle je do Varvarije oko 1 milja.

2. Sjeveroistočno od Bribirske Glavice, u polju su vidljive spurile, tragovi važne ceste prema Roškom slapu, preko Smrdelja u kojima su bile legijske peći za opeke.⁹⁸ Od Smrdelja put prelazi preko platoa južno od Laškovice i spušta se sjevernim rubom udoline na desnoj obali Krke, koju prelazi preko Roškog slapa. Zbog visokog i strmog kanjona uzvodno i nizvodno, prijelaz je značajan i teško je zamisliti da u predrimsko doba nije bio pod direktnom kontrolom neke liburnske zajednice s lijeve ili desne strane Krke. Kako je ovo područje za željezno doba arheološka *terra incognita*, možemo samo nagađati je li pripadalo Burnistima (čini se previše udaljenima), Skardonitancima (reljefno vrlo razvedeni međuprostor je razdvajajući faktor) ili možda samostalnoj komuni, čiji ager dolaskom Rimljana dolazi pod legijsku kontrolu, a obradivo zemljište dijeli se veteranima.⁹⁹ Vrlo je logična misao S. Č a Ć e da je konstitucijom flavijevskog municipija Skardone prostor Roškog slapa i Miljevaca pripao teritoriju toga grada.¹⁰⁰

Prijelaz kontroliraju veterani, posade u logoru u Burnumu i jedinice augzilija u Promoni i Kadinoj glavici u pravcu kojih cesta i produžava. Nakon što se uz Rošku dragu podigne na lijevu obalu do sela Brištane, cesta je još neustanovljenom trasom položena preko miljevačke visoravni.¹⁰¹ Čini se da Drniš nije imao korijene u rimskom razdoblju, pa nema razloga pretpostaviti da je cesta išla u njegovu smjeru, odstupajući od najkraćih linija prema rimskim centrima. Gotovo jedina mogućnost odabir je trase koja odgovara današnjem konjskom putu

⁹⁶ D. R e n d i ć - M i o Ć e v i ć, "Nekoliko monumentalnih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije - prilog topografiji ilirsko-rimskog sepulkralnog spomenika na području Liburnije", *Diadora*, 1, 1959, Zadar, 1960, str. 108 i d.; C. P a t s c h, "Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien", *WMBH*, 7, Wien, 1900, str. 98.

⁹⁷ V. D e l o n g a, "Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 12, Split, 1982, str. 68 i 69.

⁹⁸ C. P a t s c h, nav. dj., str. 79, 80, 95 i d., sl. 52, 67 i 68. Autor pretpostavlja postojanje civilnog naselja u Smrdeljima. Pronađene su opeke sa žigovima XI. legije C. p. f., IV. legije *Fl. f.* i VIII. legije *Aug. Usp. M. Z a n i n o v i ć*, "Prata legionis u Kosovu kraj Knina", *Opuscula archeologica*, 10, Zagreb, 1985, str. 70.

⁹⁹ O liburnskoj prisutnosti oko Roškog slapa svjedoči snažno kult *Latre. J. M e d i n i*, "Latre - dea Neditarum", *Duhovna kultura Ilira*, Posebna izdanja ANU BiH, knj. 67, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo 1984, str. 223 i d., osobito str. 241; S. Č a Ć e, "Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba", *Diadora*, 11, Zadar, 1989, str. 69-70 i 86.

¹⁰⁰ S. Č a Ć e, nav. dj., str. 72-73.

¹⁰¹ S. Z l a t o v i ć, "O tragovima starih rimskih cesta", *Nova revija*, 5, Makarska, 1932, str. 461, spominje cestu preko Miljevaca, ali bez ikakvih detalja.

južnije od Gradine u trbounjskom zaseoku Čupići (kota 352). On se lagano uspinje do sjeverne strane gradine Kalun (n/v 473 m) i preko sela Varoš i Badanj približava se današnjoj željezničkoj postaji Drniš. Tu je raskrižje s odvojkom prema Promoni preko Siverića i drugim pravolinijski usmjerenim preko Petrova polja u smjeru logora u Kadinoj glavici. Put ide uz sjeverni rub dijela polja, koji je i danas, unatoč meliorativnim zahvatima, povodan, a u rimsko doba sigurno je bio močvaran. Između Kanjana i Otavica, na zapadnoj strani Kadine glavice cesta se spaja s magistralnom komunikacijom *Burnum - Promona - Magnum - Salona* (sl. 2 i 3).

Na iskoristivim i najplodnijim dijelovima Polja nastali su rimski centri - na jugoistočnom vrhu Magnum, uz istočni rub augzilijarno sijelo u Kadinoj glavici i na sjevernom vrhu Promona. Četvrti plodni dio polja sjeverno je od Drniša i proteže se do južnih obronaka planine Promine sa selom Badanj. Od Promone izdvojen je južnim hrptom planine i tvori zasebnu mikrocjelinu, zajedno s prostorom sela Trbounje i Lišnjak. U ovom okviru lako je moguće zamisliti zasebnu autohtonu općinu, s bogatim resursima plodne zemlje i voda (nepresušni izvor Točak iz kojeg se Drniš opskrbljuje vodom).¹⁰²

Cesta Iader - Skardona - Salona iz Tabule Peutingeriane

U Tabuli P. naznačene su tri ceste u (današnjoj) sjevernoj Dalmaciji. Opisali smo pravac iz Japodije, koji se spaja s cestom iz Jadera do Burnuma. Treća cesta, tema ovog poglavlja, prikazana je bliže obali i ne prolazi kroz Nedin. Jedini mogući pravac ovog puta istovjetan je u početnom dijelu onom Jader - Salona iz Antoninova itinerarija, za razliku od kojeg prolazi kroz Skardonu, što je dovelo do razdvajanja ovih cesta na neustanovljenom mjestu (po našem mišljenju između Blandone i Arauzone, kod sela Kašića Bunjevačkog).

Upravo podatak iz Antoninova itinerarija o XX milja udaljenosti između Jadera i Blandone naveo nas je da isti broj milja (XX) uertanih u Tabulu P. između Jadera i naredne stanice prihvatimo kao točan podatak, ali da umjesto pogrešno inkorporiranog imena Skardone, na tom mjestu u Tabuli upišemo Blandona.¹⁰³

U početnom dijelu, do položaja Babindub cesta prema Skardoni istovjetna je onoj za Burnum. Od tog raskrižja trasirana je približno paralelno pružanju obale.¹⁰⁴ Sječe kotu 85 (oko 1 kilometar sjevernije od Crkve Sv. Martina) i gotovo u ravnoj liniji ide do sjevernog ruba sela Dubrave. Čini se da ovdje prestaje zadarski *ager centuriatus*. Na nepoznatom mjestu, u prostoru između gradine Vrčevo i sela

¹⁰² S. Čačac za ovu hipotetičku zajednicu pretpostavio je liburnsku etničku pripadnost, pa bi granica između Liburna i salonitanskog juridičkog konventa išla Čikolom uzvodno od njenu ušća u Krku do Drniša, zatim zapadnim dijelom Petrova polja do planine Promine, njenim grebenom na sjever pa na Krku nizvodno od Knina (S. Čačac, nav. dj., str. 86-87). Od suvremenih autora drugačije mišljenje zastupa M. Zaninović, dosljedno se zalažući za etničku granicu na samoj rijeci Krki (M. Zaninović, nav. dj., str. 71 i d.; I s t i, "Liburnia militaris", *Opuscula archeologica*, 13, Zagreb, 1988, str. 56; I s t i, "Od Ninije...", str. 38).

¹⁰³ Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža...", str. 63-64 i 87.

¹⁰⁴ Dionicu od Zadra do Vranskog jezera opisao je u novije vrijeme B. I l a k o v a c, "Vranska regija u rimsko doba", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18, Zadar, 1971, str. 101-102.

Gorice put prelazi potok Kotarku. Zatim je položen nešto južnije od sela Tinja i dodiruje južni rub sela Kakme.¹⁰⁵

U podnožju gradine Trojan, uz izvore V. i M. Stabanj cesta je usječena u kamen živac. Ime liburnskog centra Blandone, smještenog na gradini, baštiniła je cestovna postaja *Blandona*, koju povezujemo uz ostatke rimskog naselja u Stabnju ili nešto malo dalje.¹⁰⁶ Od Stabnja cesta dosljedno nastavlja sjevernim rubom sinklinale s Vranskim jezerom. Južnije od sela Pečina cesta se susretala sa zadarskim akveduktom, koji polazeći od obližnjih izvora Biba, Subiba i Pečina odlazi prema jugu, preko nekad močvarne vranske udoline.¹⁰⁷ Na toj poziciji uočavaju se ostaci rimskodobnog naselja,¹⁰⁸ gdje je našu cestu dodirivala važna sporedna cesta, čiji su ostaci danas poznati kao "Gaz".¹⁰⁹ Ova je sagrađena uz istočnu stranu akvedukta (uz njegovu sifonsku dionicu), na umjetnom nasipu širine oko 5 m, flankiranom s tri reda drvenih kolaca.

Istočnije od mjesta "susreta" ovih instalacija naša cesta za Skardonu položena je paralelno i malo južnije od trase akvedukta kod sela Vrana, prolazeći ispod gradina Bak i Samograd na brdu Zamina, pa kraj izvora Skorobić.¹¹⁰ Dalje vodi kroz zaselak Jakovci, južno od Radošinovaca, kroz Banjevce s južne strane romaničke crkve Sv. Ivana¹¹¹ i sjevernim rubom sinklinale nasuprot selu Kašiću Bunjevačkom. Plodnost i bogatstvo vodom te izdužene doline uvjetovali su nastanak rimskodobnog naselja, s mitričkim i starokršćanskim kulturnim objektima. Njihovi neistraženi ostaci uočeni su na širem području sela Kašića.¹¹² Sama cesta bila je na padinama brežuljaka Umci, duž položaja Kosa. Mislimo da je tu negdje raskrižje ceste opisane u Itinerariju, koja produžava prema Arauzoni u jugoistočnom smjeru, s cestom za Skardonu ucrtanoj u Tabuli, što skreće sjeveroistočno između brežuljaka Krajnjeg Umca i Gorivuka.

Posljednja izlazi kraj sela Crljenik i prolazi pored stankovačke grobljanske crkve sagrađene na temeljima vile rustike, nedaleko od mjesta nalaza starohrvatskih grobova.¹¹³ Nakon prolaska između niza gradina ponad Stankovaca s jedne i onih nad poljem Velim s druge strane, cesta je u gotovo u ravnoj liniji izvedena do Morpolače i prelazi Bribišnicu kod romaničke crkve Sv. Petra, ispod koje se

¹⁰⁵ I s t i, nav. dj., str. 102 i sl. 9 na str. 130, desetak metara od mosta kod vrela Kakme vidljive su spurile.

¹⁰⁶ I s t i, nav. dj., str. 97-98, o naselju u Stabnju; S. Č a Ć e, "Blandona...", str. 197 i d., o ubikaciji Blandone.

¹⁰⁷ B. I l a k o v a c, *Rimski akvedukti...*, str. 152 i d., sl. 68 na str. 200-201.

¹⁰⁸ I s t i, nav. dj., str. 160.

¹⁰⁹ I s t i, nav. dj., str. 184, sl. 68 na str. 200-201; I s t i, "Vranska regija u rimsko doba", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18, Zadar, 1971, str. 104.

¹¹⁰ S. Č a Ć e, nav. dj., str. 210, upozorava da oronim Bag može biti liburnskog ili još starijeg postanja. Nedaleko od Samograda je Skorobić, kraj kojega je u živu stijenu usječen naš put.

¹¹¹ U zidove crkve uzidani su sekundarno starokršćanski ulomci.

¹¹² J. M e d i n i, "Mitrički reljef iz Banjevaca", *Diadora*, 8, Zadar, 1975, str. 39 i d. Prilikom nedavnog rekognosciranja otkriven je rimski *titulus* i starokršćanski prozorski stupić. Vidi I. P e d i š i ć - Ž. K r n ĉ e v i ć, "Rekognosciranje područja sela Kašić (Pirovac)", *Obavijesti HAD*, 3, 1992, str. 52-55.

¹¹³ J. B e l o š e v i ć, "Starohrvatska nekropola u Stankovcima kod Benkovca", *Radovi FfZd*, 24 (11), 1984/85, Zadar, 1985, str. 73 i d.

naslućuju rimskodobni ostaci. Priključuje se već opisanim putovima između Aserije i Skardone.

Prostor između Blandone i Skardone prevelik je da bi ga običan putnik prešao za jedan dan, pa je sigurno postojala barem još jedna putna postaja između njih. Prikaz na Tabuli, zbog postojeće greške, ne može nam dati odgovor na pitanje koja je to *mansio (statio, mutatio)* i gdje se nalazi. Mala količina korisnih podataka kojima raspoložemo upućuje nas da razmotrimo i druge varijante putova za Skardonu, npr. da se iz Kašića produži pravocrtno još nekoliko kilometara do sela Putičane, gdje je bilo raskrižje s cestom koja je spajala Kolent i Varvariju.¹¹⁴ Nešto prije Bribirskih Mostina ona se spajala sa spomenutim odvojkom preko Stankovaca i Morpolače te je produžavala u Skardonu (sl. 1).

Točan smještaj predrimске i rimske Skardone nije sa sigurnošću utvrđen.¹¹⁵ Osobitosti reljefa i mjesta nalaza grobova (položaj Rokovača uz uvalu na jugozapadnoj strani Skradina i sporadični slučajni nalazi u Skradinskom polju i uz mjesno katoličko groblje)¹¹⁶ putokaz su za razmišljanje da je stara Skardona skrivena ispod modernog Skradina, a da je današnja glavna komunikacija sa župnom crkvom recentni nadzemni odraz starije komunikacije u donjim slojevima. Predodžbu o dubini arhitektonskih ostataka stječemo iz podataka da su rimski grobovi u Polju, zatrpani aktivnošću potoka Rivina Jaruga, prekriveni slojevima i do 8 m debelim.¹¹⁷ Oblični liburnski centri (Varvarija, Aserija i dr.) i u rimsko doba ostali su na uzvisinama, pa je sasvim logično da razmišljamo o urbanističkom izgledu Skardone koji kombinira predrimsku-gradinsku s rimskom tradicijom, a gradsku arhitekturu treba potražiti na platou i podnožju uzvisine ispod koje je suvremeni grad.

Preko puta župne crkve, oko koje su možda ostaci crkvene arhitekture nekadašnjeg biskupskog sijela, na lijevoj obali Krke je Milkovića draga.¹¹⁸ Ona predstavlja gotovo jedini mogući prolaz na visoravan kroz strmu obalu. Put kroz dragu lagano se penje u dužinu oko 1 kilometra, a još toliko dalje poklapa se s trasom asfaltnog puta za Tromilju. Tu negdje bio je spoj s cestom iz pravca Promine.¹¹⁹ Kroz zaseoke Čeko i Brkići uz Gradinu (kota 237) i kroz Čvrljevo komunikacija ide do prolaza između brda Trtar i Velika Glava, ne skrećući u Rider, koji ostavlja oko 2 km istočnije (današnje Danilo Gornje). Produžava do prostora između gradina Renje i gradine Sv. Ivan iznad Vrpolja, zatim na još neutvrđenom mjestu, čini se negdje oko Gospine crkve u Vrpolju, prelazi potok Dabar (sl. 1).

Krševitum terenom, koji savladava blagim usponom uz dragu između brda Debeljak i Petrinovice, cesta izbija na položaj Križine, odakle se strmo spušta u

¹¹⁴ O cesti Kolent - Varvarija kratko Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža...", str. 65-66.

¹¹⁵ T. P e d i š i ć, "Novija rekonosciranja okolice Skradina i osvrt na problem ubikacije Scardone", *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji*, Izdanja IAD, 3, Split, 1978, str. 63 i d.

¹¹⁶ O grobnim nalazima vidi bilj 115. Također I s t i, "Scardona (Skradin) Šibenik - rimska arhitektura i kasnoantička nekropola", *Arheološki pregled*, 21, Beograd, 1980, str. 130-132.

¹¹⁷ Podatak kao u bilj. 115.

¹¹⁸ Trasa ceste Skardona - Tragurij opisana je u Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža...", str. 79 i d.

¹¹⁹ S. Z l a t o v i ć, nav. dj., str. 461.

dolinu Grebaštice. Brojni rimskodobni nalazi i drugi pokazatelji uputili su nas na pomisao da je u Grebaštici bila putna postaja *Ad Pretorum*, ucrtana u Tabulu P.¹²⁰

Nakon dionice *Skardona - Ad Pretorum* duge XX milja, generalni smjer ceste prema Traguriju je preko Hilejskog poluotoka. Indicija o postojanju starije konstrukcije ispod stare "turističke" ceste, koja vodi od Grebaštice do Jadranske magistrale istočnije od velike gradine Kremik, jedini je oslonac u potrazi za rimskim putovima na ovom potpuno arheološki neistraženom prostoru. O prisutnosti antike ipak nam govore ostaci uočeni u najnovije vrijeme u selu Prhovu.¹²¹ Sjevernije od romaničke crkve Sv. Jurja nađena je tegula s *PANSIANA* žigom, a zatim i tragovi arhitekture, čini se rimskodobne cisterne. I daljnji tijek ceste prema Traguriju je nesiguran. Možda je položena nedaleko od gradine Stupinska glavica. Dalje je izvjesniji put sinklinalom preko sela Podorljak¹²² u pravcu Marine, koju zaobilazi malo sjevernije. Kolotragovi na položajima Podošljak i Podbilo sigurni su preostaci rimskog puta uz Ravenjaninovo naselje *Orido*, danas brdo Drid sjeveroistočno od Marine.¹²³

Spomenimo još jednu cestu, koja iz Grebaštice s postajom *Ad Pretorum* vodi preko Hilejskog poluotoka. Rekognosciranjem terena uočen je stari put između sela Široka i grebaštičke doline. Pratimo ga u neposrednoj blizini obzidane, nepresušne lokve Oduh, pa uz istočno podnožje brda Stražar. Na više mjesta izmjerena mu je istovjetna širina 5,60 m, a strane puta obrubljene su ivičnjacima od krupnog kamenja s pritesanim vanjskim licem. Cesta se naglo spušta između sjeverne strane brda Stražar i Ograđenik. Opisana dionica i danas se koristi radi obrade polja i sl., pa iako je suhozidinama često sužena njena prava širina, cestu je lako pratiti. Suprotna je situacija na velikoj nizbrdici prema Grebaštici, gdje je zarasla u šumu. Na dva mjesta put je probijen starim vapnenicama, odavno izašlima iz upotrebe, pa su u njima narasla velika stabla. U ovom tjesnacu put je sužen, ali je i dalje na isti način obrubljen.

Bez reambulacije terena između Široke i Trogira nemoguće je ustanoviti pružanje ostatka ceste. Najvjerojatnije ona ide Kruševskim poljem prema selima Gustirne i Vrsine, gdje se spaja s ranije spomenutim pravcem preko Hilejskog poluotoka.

Naš put morskoj obali približava se kod Vranjice. *Portus Salonitanus* na Tabuli Peutingeriani prikazan je dosta realistično, neznatno deformiran, za razliku od ostatka obala Jadranskog mora,¹²⁴ što nas je učvrstilo u uvjerenju da je cesta

¹²⁰ Ž. Miletić, nav. dj., str. 77-79 i 87.

¹²¹ Podatke o nalazima saopćili su nam arheolozi Muzeja grada Šibenika, kojima ovom prigodom srdačno zahvaljujemo. Critica o nalazu napisana je u "2000 godina Prhova", *Primoštenski glas*, 3, Primošten, 1993, str.1.

¹²² Da li na ovom prostoru treba tražiti *Lorano*?

¹²³ Toponomastičke prežitke naselja iz ekvacije *Bausiona id est Orido* (R a v. A n., *Cosmographia*, IV, 16) već L. Jelić nalazi u suvremenim nazivima Bazija i Drid. (L. Jelić, "Die Halbinsel Bosoljina", *Jahrbuch für Aletriumkunde*, VII, 4, Wien, 1913-18, str. 227 i d.) Usporedi J. Medini, "O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene", *Materijali SADJ*, 17, Peć, 1978, str. 74 i d.; Ž. Miletić, nav. dj., str. 83-84.

¹²⁴ Ž. Miletić, nav. dj., str. 83.

ucrtana u Tabuli P. rimska prometnica koju pratimo na trogirsko-solinskom priobalju. Ona ide strmim južnim izbojima kod brda Vlaška, prolazi predjelom Pećine (na zapad od hotela "Medena"), pa kroz Seget (gdje su na njenoj trasi izgrađeni pogoni i skladišta poduzeća "Kamen" i "Jadroplastika") uz grobljansku crkvu Gospe od Konacvina, kraj koje je nađen votivni natpis sa spomenom svetišta Magne Mater.¹²⁵ Stotinjak metara istočnije rimska cesta nalazi se ispod suvremene asfaltirane. Ona nas vodi do položaja Travarica (malo zapadnije od ulaza u gradsku jezgru Trogira), gdje je danas parkiralište i gdje je F. Bulić istražio ostatke starokršćanske bazilike,¹²⁶ locirane uz sjecišta karda i dekumana centurijacije oko Malog polja.

Rimski put prema Sikulima približno je paralelan današnjoj magistrali, samo udaljen nekoliko stotina metara. Položen je uz Crkvu Gospe od Anđela (ostatak srušenog franjevačkog samostana) i gradsko groblje, a zatim uskim obalnim pojasom ispod brda Krban produžuje do izvora rječice Pantan.

Strahovito naseljavanje i devastacija Kaštelanskog polja otežali su praćenje rimske ceste do Salone, ali ipak je u novije vrijeme pravilno utvrđeno da njen prikaz na "Arheološkoj karti" nije precizan.¹²⁷ Prema starijem, netočnom rješenju podudaraju se trase rimske i novije ceste izgrađene u doba francuske uprave, dok u stvarnosti ona starija je bliže moru, tik uz obalu i preslojena je tek zadnji kilometar do Salone. U srednjovjekovnim ispravama poznata je kao *via publica super littus maris*.¹²⁸ Točnost ovakvog razmišljanja potvrđuju brojni sepulkralni nalazi *in situ*. Iako su razbacani po cijelom limitiranom ageru, najveća je gustoća tih nalaza, objelodanjenih u svescima *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku*, duž predložene trase ceste.

Naselje Sikuli (u Tabuli u obliku *Siclis*) udaljeno je 5 milja od Trogira prema Saloni, do koje je još IX milja, kako donosi Tabula P.¹²⁹ To mjesto naseljenja kolonista sekundarne dedukcije agera Salone treba tražiti na uže određenom prostoru od mora (naselje Resnik) do Crkve Sv. Bartula.¹³⁰ Od izvornog podatka neznatno odstupa premjerena udaljenost od oko 6-6,5 km (4-4,5 rimskih milja) do Trogira. Cesta dalje ide kroz Štafilić, Novi, Stari, Lukšić, Kambelovac, Gomilicu, preko lokaliteta Sustipan s ostacima mauzoleja sa sarkofazima¹³¹ i kroz Sućurac.

Posljednja milja ceste prema Saloni najbolje je poznata. Njene bočne strane flankirao je tzv. "murazzo" - monumentalni zid (zidovi) koji je ujedno i dio

¹²⁵ *Bull. dalm.*, 11, 1888, str. 10, br. 5, A 1371 (=CIL III 2676).

¹²⁶ F. B u l i ć, "Ritrovamenti di una antica chiesa cristiana a Trau", *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 20 i d.

¹²⁷ Starije rješenje u L. J e l i ć, F. B u l i ć, S. R u t a r, *Guida di Spalato e Salona*, Arheološka karta Solina i okolice, Zara, 1894. Karta je pretiskana u *Bull. dalm.*, 31, 1908.

¹²⁸ I. B a b i ć, *Prostor između Trogira i Splita*, Kaštel Novi, 1991, str. 50, osobito bilj. 38 s literaturom.

¹²⁹ Prema Antoninovu itineraru cjelokupna udaljenost iznosi "samo" 12 milja.

¹³⁰ B. K i r i g i n, "Resnik - antičko nalazište pod morem i na kopnu u Kaštelanskom zalivu", *Obavijesti HAD*, 1, 1989, str. 24-27, gdje su i zaključci starijih autora o istom problemu.

¹³¹ N. C a m b i, "Salona i njene nekropole", *Radovi FfZd*, 25 (12), 1985/86, Zadar, 1986, str. 68.

arhitektonskog okvira zapadne salonitanske nekropole.¹³² 1560 m od perimetralnih zidina Salone i tzv. "Porta occidentalis"¹³³ položaj je Stačuline, krajnja točka do koje se murazzo i nekropola zasad mogu pratiti.¹³⁴ F. Lanza navodi da je na tom istom mjestu nekad stajao miljokaz iz Tiberijeva doba.¹³⁵ Murazzo i nekropola pružali su se do tzv. "Porta Graeca", vrata na zapadnom bedemu Urbs vetusa - najstarijeg dijela Salone. Kada su za Marka Aurelija sagrađeni bedemi i oko istočnog suburbija, zatvoren je dio zapadne i na nju prislonjen dio sjeverne nekropole (lokalitet "Martinčevo") s grobnim arealima nanizanim u pravcu kasnijih "Porta suburbia I". Dijelovi dviju nekropola *intra moenia* prestaju funkcionirati.¹³⁶

Istraživanjima u Saloni 1987. g. otkrivena su "Porta occidentalis" s dijelovima bedema pa je uočeno da su zapadna gradska vrata u konstrukciji koristila trakt murazza.¹³⁷ Desetak metara izvan vrata na plaštu murazza prolaz je kojim se s ceste prema Trogiru na sjever odvaja cesta, u manjem opsegu iztražena 1987. g. Njenu istočnu zidanu stranicu početkom 19. stoljeća, prije nasipanja zemljom ovog prostora, registrirao je F. Carrara u dužini oko 70 metara.¹³⁸ Komparacijom rezultata arheoloških istraživanja s restituiranom mrežom centurija agera¹³⁹ došli smo do zaključka da spomenuta komunikacija odgovara Suićevu kardu br. 10.¹⁴⁰ Ova cesta, koja je "iskoristila" dio karda zatim skreće oko sjevernog perimetra amfiteatra, teče paralelno sa sjevernim zidinama grada, spaja se s komunikacijom što dolazi kroz "Porta suburbia I" i prolazi kroz "Porta suburbia II" u zapadni dio grada, a da ne prođe kroz Urbs vetus. Da je ova "zaobilaznica" Urbs vetusa zaista ovuda položena, govori nam niz ukopa i nadgrobnih spomenika nađenih *in situ* ili dislociranih duž njene trase¹⁴¹ (sl. 4).

Od raskrižja ispred Porte occidentalis cestom prema Traguriju lokalitet Stačuline udaljen je 1550 m. Sama cesta ne poštuje ortogonalni raster centurija, koso ga siječe i krivuda zbog predrimske starosti, tj. iz vremena je prije limitacije

¹³² O nekropoli i murazzu N. C a m b i, nav. dj., str. 65 i d.; Ž. M i l e t i ć, "Murazzo zapadne salonitanske nekropole", *Radovi FfZd*, 28 (15), 1988/89, Zadar, 1989, str. 49 i d.

¹³³ B. K i r i g i n, I. L o k o š e k, J. M a r d e š i ć, S. B i l i ć, "Salona 86/87. Preliminarni izvještaj zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu", *VAHD*, 80, Split, 1987, str. 31 i 31, plan 8.

¹³⁴ F. B u l i ć, "Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910", *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 19 (bilj. 1) i 20; I s t i, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986, sl. na str. 66. Autor taj toponim izvodi od statio, -onis, f., tj. od prvog stajališta na ovoj cesti.

¹³⁵ F. L a n z a, *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna, 1856, str. 5.

¹³⁶ Ž. M i l e t i ć, "Sjeverna salonitanska nekropola", *Radovi FfZd*, 29 (16), 1989/90, Zadar, 1990, str. 163-164, sl. 2 i 4.

¹³⁷ B. K i r i g i n, I. L o k o š e k, J. M a r d e š i ć, S. B i l i ć, nav. dj., str. 31, plan 8.

¹³⁸ F. C a r r a r a, *Topografia e scavi di Salona*, Trieste, 1850, Carta delle rovine dell' antica Città di Salona; Ž. M i l e t i ć, "Murazzo zapadne salonitanske nekropole", *Radovi FfZd*, 28 (15), 1988/89, Zadar, 1989, str. 53 i 54.

¹³⁹ M. S u i ć, "Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali", *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, Zadar, 1955, str. 17 i d., sl. 8.

¹⁴⁰ Ž. M i l e t i ć, "Sjeverna salonitanska nekropola", *Radovi FfZd*, 29 (16), 1989/90, Zadar, 1990, str. 164.

¹⁴¹ I s t i, nav. dj., str. 163 i d., sl. 1, 2, 3, 4.

agera. Kad smo završetak murazza i posljednje poznate grobne areale na Stačulinama ucrtali na kartu salonitanskog agera, oni su bili točno dvije centurije zapadnije od spomenutog raskrižja, uz sami kardo br. 8. Nameće se zaključak o povezanosti procesa limitacije i nešto kasnije izgradnje arhitektonskog okvira nekropole, a već ranije zaključili smo da je prilikom gradnje murazza došlo do obnove komunikacije prema Traguriju.¹⁴²

U salonitanskom ageru uočljive su *limites intercisivi*, koje križno dijele pojedine centurije na jednake pačetvorine, sa stranicama dugim 1200 X 1200 stopa (oko 355 X 355 m). Čini se da je takvu osnovnu jedinicu površine 50 jugera u Saloni dobijao obični vojnik.¹⁴³ Bilo zbog uzgoja različitih kultura, lakše obrade ili nekog drugog razloga, i te velike parcele razdijeljene su na manje.¹⁴⁴ Podsjetimo se da su na plaštu murazza ritmički ostavljeni prolazi *in agro*.¹⁴⁵ Ako prihvatimo razmišljanje da je arhitektura iz prve faze zapadne nekropole (čiji najuočljiviji element jeste murazzo) programatski rad, ostvarenje izgrađeno prema jedinstvenoj zamisli, tek tijekom vremena negirano novom arhitekturom i širenjem ukapanja, čini nam se zgodnim povezati ove prolaze kroz murazzo s mrežom međa unutar pojedinih centurija.

Možemo zaključiti da je trasa prahistorijskog puta iz Tragurija prema Saloni ostala nepromijenjena kada je ager kolonije razdijeljen i omeđen. U vremenu nakon limitacije izgrađena je arhitektura zapadne nekropole s murazzom, prilagođavajući se postojećoj centurijaciji. Istovremeno rekonstruirana se cesta, od koje je do danas u slojevima ispod zemlje sačuvan donji postroj,¹⁴⁶ i postavljaju se novi miljokazi za vrijeme Tiberija. (Možda se tada po prvi put postavljaju?) Pod M. Aurelijom grade se novi bedemi, a prestaje pokapanje u novom, zapadnom dijelu grada, dok dio ceste unutar njega postaje popločana gradska ulica.¹⁴⁷

Cesta Iader - Arauzona - Salona

Dijelom se poklapa s cestom iz Tabule, a trase se razlikuju u srednjem dijelu, na širem prostoru oko rijeke Krke. Cesta iz Itinerarija ne dodiruje Skardonu, već Arauzonu i Pretorij nepoznatih smještaja. Arauzonu svakako treba tražiti na gradinama V. Mrdakovica i Dragišić.¹⁴⁸ Stoga, osim poznatog prijelaza preko Krke kod Skardone, očito je postojao jedan ili više njih nizvodno. Jedan je bio preko Prokljanskog jezera, do kojeg s gradine Dragišić vodi rimski put s kolotragovima. Na suprotnim obalama jezera, na rtu Peluća i u uvali Stubalj bila su rimska

¹⁴² I s t i, "Murazzo zapadne salonitanske nekropole", *Radovi FfZd*, 28 (15), 1988/89, Zadar, 1989, str. 59-62.

¹⁴³ M. S u i ć, nav. dj., str. 18.

¹⁴⁴ To se vidi iz Suićeve sl. 8, a osobito na centurijaciji Jadera na sl. 6.

¹⁴⁵ Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 57.

¹⁴⁶ B. K i r i g i n, I. L o k o š e k, J. M a r d e š i ć, S. B i l i ć, nav. dj., str. 36-37, pl. 9b.

¹⁴⁷ I s t i, nav. dj., str. 30.

¹⁴⁸ S. Č a č e, "Blandona...", str. 204, bilj. 28; Ž. M i l e t i ć, "Rimska cestovna mreža...", str. 64-66.

naselja.¹⁴⁹ Put zatim ide kroz Podlukovnik i između gradina Ljubljani i Popelji izbija do Crkve Sv. Lovre u Donjem polju. Drugi prijelaz¹⁵⁰ bio je u kanalu Sv. Josipa od pećine Tradanji do položaja Triska, gdje se uočavaju tragovi ceste usječene kroz kamen živac. Dalje put ide u pravcu tvrđave Sv. Ane u Šibeniku, koja je prema novijim spoznajama nastala iznad kasnoantičkog lokaliteta,¹⁵¹ a zatim prema Donjem polju. Treći prijelaz bio je negdje od današnjeg sela Zaton do poluotoka Mandalina,¹⁵² i opet kroz Donje polje u kojem je bilo stjecište triju ogranaka. Put produžuje kroz Vrpolje ispod gradine Sv. Ivan, kroz sela Boraja, Ljubitovica i Seget Gornji do Trogira, u kojem se spajao s opisanim putem iz Tabule (sl. 1 i 2).

Držimo da Pretorij spomenut u Itinerariju nije istovjetan Pretoriju iz Tabule P., već da se radi o dva zasebna pojma, sudeći prema njihovoj spomeni u Anonima iz Ravene¹⁵³ i Gvida.¹⁵⁴ Ostatke u Grebašćici, na trasi ceste Skardona - Tragurij (Tabula P.) povezali smo uz jedno od ovih naselja s putnom postajom Ad Pretorium.¹⁵⁵ Smještaj zgrade drugog pretorija, udaljenog XXX milja od Arauzone na cesti prema Traguriju (Itinerarij), zasad je nemoguće ustanoviti. Služeći se isključivo podatkom o milijaciji treba ga tražiti oko Ljubitovice, ali jedini arheološki trag s tog prostora je velika Gradina na koti 568, na krajnjem istočnom hrpu Boraje.¹⁵⁶

Cesta Tragurij - Promona - unutrašnjost (sl. 1 i 3)

Promona je putna postaja na važnom cestovnom pravcu s obale prema unutrašnjosti. Do nje vodi put iz Tragurija, polazeći kroz Malo polje, uz antičke kamcnolome između gradine Sv. Ilija i Velike gradine u Baradićima, kroz Seget Gornji,¹⁵⁷ Prapatnicu i do Prgometa. U njemu se spaja s putem iz Sikula,¹⁵⁸ uz gradine Gradac i Kaštilac kod Labina. Od Prgometa rimski put uglavnom prati

¹⁴⁹ L. J e l i ć, "Contributo alla storia d' arte in Dalmazia", *Bull. dalm.*, 35, Split, 1912, Supplemento, str. 78, misli da je na rtu Peluća možda bio *Impletus* (R a v. .A n., *Cosmographia*, IV, 16 i V, 14). U uvali Stubalj bilo je naselje, sudeći prema velikom broju grobova nađenih oko trikonhalne starokršćanske bazilike. Usp. Z. G u n j a č a, nav. dj., str. 79 (bilj. 47).

¹⁵⁰ Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 72 i d.

¹⁵¹ Z. G u n j a č a, "O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice", *Šibenik - spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976, str. 46, govori o nalazu kasnoantičkih amfora na tvrđavi Sv. Ane.

¹⁵² Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 73.

¹⁵³ R a v. A n., *Cosmographia*, IV, 16 ...*Tragurion, Bausiona id est Orido, Praetorio Caesaris...* V, 14 ...*Tragurion, Praetorium Caesaris, Praetorium magnum...*

¹⁵⁴ G v i d., *Geographica*, 115 ...*Tragurium, Praetorianum Cesaris, Praetorium magnum, Arausiona...*

¹⁵⁵ Ž. M i l e t i ć, nav. dj., str. 82 i d.

¹⁵⁶ I s t i, nav. dj., str. 82.

¹⁵⁷ Veoma je duhovita teza u M. S u i ć a ("Tragurium marmore notum", *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XCV, Odjeljenje društvenih nauka, 27, Sarajevo, 1991, str. 290-291), da ime Seget potječe od lat. glagola *seco l. secui, sectum* - u značenju: sjeći, rezati, lomiti.

¹⁵⁸ O miljokazima vezanim uz ovu cestu A. G r g i n, "Novi rimski miljokaz iz donjokaštelanskog polja", *VAHD*, 50, 1928-29, Split, 1932, str. 22 i d.

željezničku prugu (poznat je pod nazivom "Turski put"), a zatim preko Suhog Doca vodi do Sitnog, Nevesta i Unešića, kod kojeg moramo tražiti zagonetnu Tabiju, Tambiju ili Timbiju, kako se u različitim grafijama pisana javlja u Ravenjanina i Gvida.¹⁵⁹ Imajući u vidu da je na tom prostoru bilo križanje više rimskih puteva, na hipotezu nas je naveo toponim *Tubnium* iz jedne šibenske isprave, datirane u 1465. g.¹⁶⁰ Bitno je da, osim što je prisutna istozvučnost navedenih oblika, jezične zakonitosti dozvoljavaju mogućnost pretvorbe *Tabia/Tambia/Timbija* u toponim *Tubnium*.¹⁶¹

Tubnium je položaj u okviru iščezlog sela Kosevića, koje se često javlja u srednjovjekovnim i novovjekim ispravama. Kontekst u kojem se Kosević spominje ne omogućava nam da potpuno precizno ustanovimo mikrolokaciju *Tubnija*.¹⁶² Svakako je bio unutar sjeveroistočnog rubnog područja šibenskog distrikta i susjedan selima Unešić i Ljubostinje, pa *Tubnij* trebamo tražiti u arealu omeđenom sa zapada selom Podumci, s juga Ljubostinjem i s istoka Unešićem i brdom Bogočin. Kako *Tabij* od izvora spominju samo Ravenjanin i Gvido, opravdano je pretpostaviti njegovo postojanje u kasnoj antici, što opet nije u kontradikciji s istočnogotskim nalazima kod Unešića. U podnožju gradine Bogočin 1896. g. L. Marun je istražio 16 grobova, a u četiri od njih nađeni su predmeti istočnogotske provenijencije.¹⁶³ Ovi nalazi čvrst su dokaz postojanja njima suvremenog naseobinskog kompleksa.

Potvrde li buduća istraživanja pretpostavku da je *Tambia* zaista u neposrednoj blizini Unešića, trebat će iznova sagledati neke navode o gotsko-bizantskim sukobima u ovom kraju.

Od Unešića do Magnuma položena je cesta uz sjeverozapadni rub Donjeg Vinova pa preko Mešinih staja na Moseću i Umljanovića. Posljednja tri kilometra su na tvrdom terenu na Moseću i lako su vidljivi kolotragovi (sl. 3).

Drugi rimski put vodi iz Unešića preko sela Planjane, Sedramić i Žitnić, u kojem se spaja s cestom iz Pretorija. Ova, ne tangirajući Rider, prolazi između brda Trtar i Velika Glava do zapadne strane Danilo Kraljica, zatim ide uz Nakića glavu i zaselak Nakići istočno od Mirlović Zagore, preko Midenog brda do Zoričića na istočnom rubu Pakova Sela, na kuće Malada u Žitniću, položena je u neposrednoj blizini lokve Trstovače, presijeca je željeznička pruga, iza koje se spaja sa spomenutim putem iz Unešića.¹⁶⁴ Cesta se zatim lagano penje južnim padinama Moseća između gradina Vickuša i Mujanova gradina, gdje su uočljivi kolotragovi,

¹⁵⁹ R a v. A n., *Cosmographia*, IV, 16 (*Tabia*) i V, 14 (*Tambia*); G v i d., *Geographica*, 115 (*Timbia*).

¹⁶⁰ *Šibenski diplomatarij* (ed. J. B a r b a r i ć i J. K o l a n o v i ć), Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1986, str. 328 i d., osobito str. 330.

¹⁶¹ O osobitostima i pretvorbi ovih oblika savjet nam je pružio doc. dr. S. Čače.

¹⁶² Usp. npr. *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika - 1608.* (ed. S. G r u b i š i ć), knjiga reformacija, paragraf CVIII, CCXII.

¹⁶³ D. J e l o v i n a, "Osnivanje i rad Kninskog starinarskog društva", *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Izdanja HAD, 15, 1990, Zagreb, 1992, str. 17.

¹⁶⁴ O kopčama iz Unešića v. A. U g l e š i ć, "Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije", *Radovi FfZd*, 29 (16), 1989/90, Zadar, 1990, str. 216 i d., tab. IV.

¹⁶⁴ Usp. S. Z l a t o v i ć, nav. dj., str. 461.

te se strmo spušta sjevernim padinama brda i prelazi rječicu Čikolu neposredno prije njezina nizvodnog ulaska u duboki i strmi kanjon. Neutvrđenom rutom produžuje prema Promoni (sl. 3).

Spomenimo da su i u Pokrovniku, točnije u zaseoku Menđušići vidljivi kolotragovi, ostaci ceste iz pravca Ridera, preko Konjevrata.¹⁶⁵ Oni su uočljivi i bliže lijevoj obali Čikole, gdje je rimski put prelazio rječicu i na visoravni Miljevaca izbijao kod sela Kaočine (sl. 3).

Od Promone rimski put vodi kroz Kosovo polje (karakterističan toponim Kaldirma!) do izvorišta Krke. M. Suić je povezo Ptolemejev Kurkum¹⁶⁶ s rijekom Krkom na temelju jezičnog razvoja toponima tipa *Curicum*, *Corcoras* i sličnih.¹⁶⁷ Uvažavajući postojeću zemljopisnu širinu i uspoređujući je s onom Burnuma, Kurkum stavlja u uže područje izvorišta rijeke Krke, u blizini Knina. M. Zaninović daje prijedlog za njegovu ubikaciju na gradinu iznad sela Topolja, rukovodeći se slučajnim nalazima prahistorijskih i antičkih predmeta, kao i odličnim strateškim položajem. Zajedno s gradinom Sv. Spas nad Kninom zatvarala je Kosovo polje i kontrolirala jedini prohodni prijelaz preko Krke sve do Bobodola kod Burnuma.¹⁶⁸ Od Topolja je išao put prema gornjoj Cetini, ali nikako strmom i plavnom dolinom Krčića i bezvodnim i neplodnim Suhopoljem pod bočnim udarima orkanske bure s južne stijene Dinare, već ga treba potražiti na prostoru oko sela Polača i Kijevo. U Kijevu do kojeg je vodio put iz Promone, preko planine Kozjak nađen je natpis Aurelija Maxima, kvinkvenala nepoznatog grada, koji nam omogućuje bezbrojne kombinacije oko atribucije mjesta službovanja i ubikacije bezimenog naselja.¹⁶⁹ Dalje je prolazio kroz općine Barizaniata i Lizaviata do Ekvuma (*colonia Claudia Aequum*).¹⁷⁰

Željko Miletić: ROMAN ROADS BETWEEN IADER, BURNUM AND SALONA

S u m m a r y

After the analysis of the topographical, geographical, archeological road-surveying data and the informations from the itineraries, the author restitutes the Roman road network in the area between *Iader* and *Salona*. The not enough argued suggestions are rejected and the right position of some road stations is

¹⁶⁵ Spominje ih K. S t o š i ć, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik. 1941, str. 104.

¹⁶⁶ P t o l., *Geograph.*, 2, 16, 6.

¹⁶⁷ M. S u i ć, "KOYPKOYM (Ptol. II 16, 6)", *Radovi FfZd*, 6 (3), 1964/65-1966/67, Zadar, 1969, str. 37 i d.

¹⁶⁸ M. Z a n i n o v i ć, "Od Ninije...", str. 36; I s t i, "Neki prometni kontinuiteti u srednjoj Dalmaciji", *Materijali SADJ*, 17, Peć, 1978, str. 47-48. Autor se zalaže za mogućnost da je Ninija u Kninu. Drugačije mišljenje kod S. Č a č e, "Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba", *Diadora*, 11, Zadar, 1989, str. 88, bilj. 78 i 79. Ni za *Kurkum* još nema direktnijih dokaza da je bio na gradini iznad Topolja.

¹⁶⁹ B. G a b r i č e v i ć, "Dvije ilirske općine s područja Vrlike", *VAHD*, 55, Split, 1953, str. 103 i d. I. B o j a n o v s k i, *Dolabelin...*, str. 103 i d., primjećuje da etnik Barizaniate s ovog natpisa ne treba vezati uz *Bariduum*, koji se spominje na Tab. Peut.

¹⁷⁰ *CIL* III 14967. C. P a t s c h, "Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien", *WMBH*, 7, Wien, 1900, str. 124 i 126.

exactly defined. The author also brings more accurate description of those roads with the earlier authors described summarily and partially.

Due to a dearth of archeological evidence, it is not certain where the majority of Roman settlements along the *Senia-Burnum* road were located. *Avendo* lay on the Crkvina locality near Brlog, *Arupium* on the Vital locality near Prozor. The village Kvarte is too distant for it to be the place where to search for *Epidotium*. The road bifurcates in the Lika field so that the recommended ubication for *Ancus* is either in Vrebac or in Ribnik. *Ausancalio* was located in the Sv. Rok - Lovinac region. The evidence from the boundary stones and the informations from Ptolemy and the itineraries strenghten the older theses that *Sidrona* was placed in Gradina near Medvida. *Clambetae* has been unfoundedly connected with the Cvijina gradina near Obrovac.

From Iader the road lead across Babindub, not far from the locality Crkvina - Galovac, south of St Luke's church near Škabrnja, across Nadin (*Nedinum*), Podgrađe (*Asseria*) and *Alveria* into *Burnum*. The road crossed the Krka river (*Titius fl.*) near Bobodol, then it continued to Promona (that is, between the villages of Tepljuh, Miočić and Biočić), along the Kadina Glavica (where auxiliary troops had their camp), passed the river Cikola near the wrecked Vezović bridge and entered into *municipium Magnum* (Balina glavica). Through the glen of the Vrba stream the road reached Gornji Muć (*Andetrium*) and Klis from where it entered into Salona by three forks. The first descended down Klis Kosa and right shore of the Jadro river (*Salon fl.*), the other down Bili brig, while the third went through Žižić, Donje Rupotine and Manastirine to the episcopal center.

The road from *Asseria* to *Scardona* passed through the Roman settlement in Piramatovci. An important Roman road went from *Varvaria*, across Smrdelji and, crossing the Krka River at Roški falls, continued to Promona.

The road Iader - Scardona - Salona, mentioned in Tabula Peutingeriana, ran along sunclinale, across Stabanj (*Blandona*) to Kašić. It is still unknown which rout followed the segment of the road to Scardona where it crossed the Krka river. The road climbed along Milković draga, passed through the village of Gradina, ran about two kilometers to the west of *Rider*, and entered Grebaštica (*ad Pretorum*). Across the still unexplored Hyllis peninsula there were two uncertain segments: one ran towards the east from the Kremik hillfort through Stupin to Vrsine, and there it connected with the other through the village of Siroka. From Vrsine the Roman road went through Seget Donji, Trogir, Resnik (*Siculi*) and along the Kaštela coastline to Salona. The questions concerning this route are discussed in context of the colony ager delimitation and the construction of the Salona western cemetery (with the so called "murazzo").

The road mentioned in Antonine Itinerary, which connected Iader to Salona, went through Arauzona (Velika Mrdakovica or Gradina above Dragišić), with the possibility of multiple crossings of the mouth of the Krka river. From there it ran alongside the hillfort of St John near Vrpolje, through the villages of Boraja, Ljubitovica and Seget Donja and into Trogir.

Along the road which from *Siculi* and *Tragurium* lead to *Magnum*, somewhere near Unečić, we would put Late Roman settlement of *Tabia* (Ravenna Geographer). The toponyme *Tubnium* (site in the no longer existing village of Kosević) from the 15th century bears this out. The Roman road from Grebaštica, near *Rider* connected the coast to the interior through the village of Žitnić to Promona. From there, the road went to the village of Kijevo that is, to the hillfort above Topolje.

The author also describes other vicinal roads.